

jával összevetnők, erre azonban ezúttal nem vállalkozhattam. Dolgozatom főbb eredményeit — most már általánosítva — a következőkben foglalhatom össze :

1. Ady verseinek mondattani vizsgálata a maga területén még jobban aláhúzza azt a képet, amelyet marxista irodalomtörténetírásunk Adyról alkotott : ő, a »kétlelkű forradalmár« nemcsak versei eszmei tartalmával, hanem egyszersmind azok formájával is újat teremtett. Közelebbről : a mondanivaló művészebb, hatásosabb kifejezése érdekében merész, de a legritkább esetben túlzó inverziókkal tette változatosabbá a hagyományos szórendet ; kihagyások, összevonások, mondatpárhuzamok alkalmazásával új versbeli mondatalkazatot teremtett ; a maga egyéniségével frissítette, színezte át a nyelvtani rendszer önmagában élettelen, de páratlan lehetőségeket magában rejtő, kimeríthetetlen tartományát.

2. Hagományos versmondattani képleteink egy része Adynál visszaszorulóban van (közölet), a mondattan körébe vágó egyik-másik általános örökségünket (írásjelek használata, állítmány kitétele) tudatosan csípkedi.

3. Az újonnan keletkező mondatképletek és mondattani fogások egyre kevésbé s gyakran egyáltalán nem függnak a formai kötöttségtől s egyre inkább a költői hatáskeltés, a mondanivaló művészebb, érzékletesebb kifejezésének eszközeivé válnak.

NÉMETH G. BÉLA

HÁROM ELLENZÉKI FOLYÓIRAT A SZÁZADVÉGRŐL

(Havi Szemle, Magyar Szemle, Új Nemzedék)¹

Az 1882. év elején Rudnyánszky Gyula átvéve Bodnár Zsigmondtól az egy éve megindított Magyar Szemle c. folyóirat szerkesztését, búcsúztatásul és magyarázatként a következőket írja : »A volt szerkesztő kitűnő írók közreműködésével a Magyar Szemlét igen magas színvonalra emelte ; azonban minden áldozatkészsége dacára a pártolás még sem volt olyan méretű, hogy a munkát és érdemet megjutalmazta volna.«²

A lap azonban az új szerkesztő erőfeszítése ellenére is megbukik már a következő hónapban, mint ahogy sorra megbukott a hetvenes-nyolcvanas évek valamennyi ellenzéki szépirodalmi lapja, lapkísérlete egy-kétéves, vagy néhány hónapos küszködés, tengődés után, kiadói áldozatkészség, szerkesztői munka, írói érdem ellenére is.

A következő dolgozat e rövid életű lapok közül kíván hármat : a Havi Szemlét, a Magyar Szemlét és az Új Nemzedéket tüzetes vizsgálat alá venni. A három lap kiválasztását és tárgyalása összekapcsolását az indokolja, hogy e lapok a magyar polgárság s a magyar szellemi-irodalmi élet ellenzéki törekvéseinek a hetvenes-nyolcvanas években legjellegzetesebb, s talán legjelentősebb képviselői is.

¹ A Havi Szemle tartalmi, »műfaji« megjelölése a következő : »politikai és társadalmi, szépirodalmi és tudományos, kritikai és művészeti folyóirat.« Az első és második számom, az 1878. októberi és novemberi számon, csak a nyomda van feltüntetve (Wilckens C. és fia), a kiadó megjelölése azonban hiányzik. Az 1878. decemberi számtól az 1879. decemberi számig Ráth Mór a kiadó s a nyomda továbbra is, egészen a lap megszűntéig, Wilckens C. és fia nyomdája. Az 1880-as januári számot a szerkesztő maga adja ki, a február-márciusit pedig Kilián Frigyes, majd az utolsó, az áprilisi számon ismét hiányzik a kiadó megjelölése ; valószínűleg ezt is maga a szerkesztő adta ki. — A Magyar Szemlét végig Méhner Vilmos adta ki s Rudnyánszky A. nyomdája nyomtatta.

² Magyar Szemle (továbbiakban M. Sz.) 1882. jan. fedőlap.

Az 1881 januárjában megindult Magyar Szemle nem első szerkesztői kísérlete és bukása Bodnárnak. Ez a lap tulajdonképpen Bodnár 1878 októberétől 1880 áprilisáig megjelenő folyóiratának, a Havi Szemlének folytatása, új cím alatt való felújítása. A két folyóirat irógárdája, tartalma és iránya között mutatkozik ugyan valamelyes különbség, és magának a szerkesztőnek felfogásában, magatartásában is észlelhető némi változás. Ez eltérések azonban olyan jelentéktelenek, hogy a két lap különválasztását és külön tárgyalását nem tesszik szükségessé.

A Havi Szemle előfizetési felhívásában a szerkesztő szüksézávú tartózkodással nyilatkozik lapjának céljáról, várható tartalmáról és jövendő munkatársairól és éppen e tartózkodással kívánja hangsúlyozni, hogy a kor legjobb nevű lapjainak egyenrangú társa, illetőleg ellene. A maga és munkatársai felkészültségének s a lap színvonalának tudatában feleslegesnek érez minden ajánlgatást és kellest. Az új folyóirat a művelt magyar közönséget óhajtja tájékoztatni, — úgymond, — a külföldön és hazánkban jelentkező új eszméáramlatokról, természettudományos kutatásokról és fölfedezésekről, szépirodalmi eseményekről és irányokról, mert ezekről legtöbbnyire külföldi lapokból értesül a magyar közönség. »Pedig ezek éppen nem vagy csak helytelenül szólnak hazai viszonyainkról!«^{3a} s így nem is lehetnek a tájékozódás tökéletes eszközlői. Hasonló program olvasható a Magyar Szemle előfizetési felhívásában is.

A két folyóirat szerkesztéstechnikája ikertestvére a Budapesti Szemle szerkesztési gyakorlatának: politikai, társadalomtudományi, irodalomkritikai, természettudományos tanulmányok váltogatják egymást, egy-egy novella, néhány vers élénkíti az egyes számokat, s végül csatlakozik ehhez minden egyes számban 6—7 lapnyi könyvkritika. Akárcsak a Budapesti Szemléből, Bodnár lapjaiból is teljesen hiányzik a társasági rovat, amely pedig szinte elmaradhatatlan a korszak valamennyi folyóiratából, hírlapjából, hiszen az olthatatlan epekedéssel a nemesi, az úri életforma után vágyakozó kispolgári olvasóközönség igen tetemes része elsősorban ezeket a — mindenekelőtt arisztokrata — társasági, politikai, művészi, irodalmi pletykákat, intimításokat színesen, bennfentesen tálaló frásokat olvassa, hogy legalább ezáltal mintegy beavatottjává, részesévé legyen ennek az annyira áhított »magasabb« életnek. Nincs egyéb újdonság rovatuk sem, s nem találjuk meg bennük a szerkesztői üzenetek egyre népszerűbb rovatát sem. Néhány hirdetés ugyan rendszerint található a lap hátlapján, de ezek mindig szolidak, össze sem hasonlíthatók a kibontakozó kapitalista sajtónak »az elveszett férfierőt«, »a fiatalságot«, »a szépséget« visszaadó, csodálatos medicinákat kínáló hirdetéseivel. A két lap alakja és nyomástechnikája ugyancsak hasonló a Budapesti Szemléjéhez, (— s mindháromé a Revue des deux Mondes-éhoz —),⁴ terjedelmük azonban kb. egy ívvel kevesebb azénál. Hogy a kor nyomda- és szerkesztéstechnikája mellett tudatos törekvés volt a Budapesti Szemlével való ilyen jellegű azonosság, párhuzamosság szülője, világosan mutatja Rudnyánszky szerkesztői nyilatkozata, amely az átvett Magyar Szemlét a magyar szellemi élet két vezető orgánumával (nyilván a Budapesti Szemlére és a Fővárosi Lapokra gondol) egy sorba állítja, velük egyenrangúnak mondja, és éppen azt ígéri szerkesztői újításnak, hogy a lap ezentúl, színvonala megtartásával, átmenet lesz az említett két lap típusa között, több szépirodalmat ad, azaz közeledik a Fővárosi Lapok típusához.⁴

Minden bizonnyal ez a magas igény s öntudat, e »rangtartás« magyarázza azt is, hogy — jöllehet a cikkek nagy többsége vitázó — mégis meglehetősen csekély azoknak a lapoknak és szerzőknek a száma, akikkel névszerint is polémiába bocsátkoznak. Ezek szinte kivétel nélkül a korszak szellemi életének elitjéhez tartoznak: Arany János, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Paulay Ede, Szarvas Gábor, Kármán Mór, Jókai, Greguss, Arany László, Beöthy Zolt s mások, — a Budapesti Szemle, a Pesti Napló, a Nyelvőr, a Hon stb. ellen polemizálnak. Ellenük és nem velük. Ez a polémia ugyanis igen gyakran egyoldalú, mivel nem egyszer semmiféle feleletet sem kapnak észrevételeikre, támadásaikra. A hivatalos irodalom, tudomány

^{3a} Havi Szemle (továbbiakban H. Sz.) 1878. dec. fedőlap

⁴ M. Sz. 1882. jan. fedőlap

nem tekinti őket elég súlyosnak és veszedelmesnek, hogy ellenfelet, vagy vetélytársat lásson bennük. Magatartásuknak, szemléletüknek alapvetően kompromisszumos jellege (amelyet a következőkben elemzünk majd) nem készítette olyan határozott és éles ellentámadásra a hivatalos szellemi élet képviselőit, mint Vajda vagy Tolnai egyértelműen támadó, ellenzéki magatartása.

A maguk és ellenfeleik színvonala, szellemi életben elfoglalt »rangja« iránti kényes érzékenységük nyilatkozik meg vitázó írásaik hangnemszkálájában, árnyalásában. Bodnár magának Aranynak kritikai-elméleti írásait is bátran bírálja, és Zrínyi-tanulmányát illetően ellenvetéseket tesz, de észrevételeit a feltétlen tisztelet, a »kiváló erős gondolkodó«-nak, »az esztétika törvényei nagy ismerő«-jének kijáró tisztelet hangján teszi. Gyulaival, Salamonnal azonban az egyenrangú fél hangján vitázik, mint ahogy az egyenrangúság tudata csendül ki Acsádnak Arany Lászlóval, Paulayval vitázó cikkeiből is. Szarvas Gáborral szemben azonban már erősebb, sőt nagyon erős hangot is megengedhetnek tart. Bodnár, s olyan kitételekig ragadztatja magát, mint »szarvas, a Gábor«.

(Öntudatuk forrásáról, amely — különösen Bodnárnál — nem egyszer már az önteltség határát súrolja, a későbbiekben szólunk.)

Jövendő munkatársairól ezt mondja a szerkesztő: »Sok jeles írónk támogatásával dicsekedhetünk, kiknek segítségével folyóiratunkat a kor színvonalán fönntartani, érdekessé, vonzóvá és tanulságossá tenni kívánjuk.«⁶

Csakugyan a két lap egyik legfőbb jellegzetessége az, hogy munkatársai mindenkor a korszak szellemi életének első vonalából, vagy legalábbis ismert és jónevű szerzők közül kerülnek ki; kezdő ismeretlen név szinte alig kerül elő bennük. Beksics Gusztáv, Haraszi Gyula, Medveczky Frigyes, Csengeri János, Kaas Ivor, Asbóth János, Pulszky Ferenc, Csiky Gergely, Petelei István, Tolnai Lajos, Rakodczay Pál, Vámbéry Ármin, Acsády Ignác, a két Ábrányi: Emil és Kornél, Abonyi Lajos, Balázs Sándor, Fejérpataky László, Gáspár Imre, Reviczky Gyula, Pasteiner Gyula, Böhm Károly, Barna Ferdinánd, Brassai Sámuel s másoknak a két lapban való szereplése tanúskodik erről. A szerkesztőnek ez az ismert név iránt érezhető igénye azonban, paradox módon, nem mindig jelent színvonalat is: Petelei, Csiky vagy Tolnai neve mellé olyan »ismert«, »illusztris« nevek is kerülnek, mint Beniczky né, vagy Balázs Sándoré, Bodon Józsefé. Különösen a szépirodalmi részben okoz ez a szerkesztői sajtáság erősen heterogén jelleget.

A szépirodalom mindkét lapban valójában csak szükséges járulék, engedmény az olvasónak, olvasócsalogatás. A szerkesztőt igazában a tudományos, az elméleti rész érdekli: a Havi Szemle és a Magyar Szemle mindenekelőtt kritikai szemle. A két lap irányvonala, világnézeti arculata, politikai, szociális szándékai a tudományos cikkekben mutatkoznak meg. Mennyire jellemző az, hogy amikor Bodnár — talán, mert nem kap megfelelő novellát — maga ír hosszabb elbeszélést, az elbeszélés inkább értekezés, s az esemény sor csak ürügy arra — még önéletrajzi novellájában is — hogy filozófiai, esztétikai, szociális nézeteit fejtegethesse.

Az egyes számoknak tetemes részét maga a szerkesztő írja. Nevével, írói álnevével (Dukay Vilmos) vagy írói jegyével (xxx) ellátott hosszabb tanulmányokat, vitacikkeket.

A két folyóirat egyes cikkei, bármilyen tárgykörből legyenek is, mindig időszerű és lényeges kérdéseket tárgyalnak (pl.: a naturalizmus, a wagneri zene, a darwinizmus, a főrendiház reformjának kérdése stb.), a divatos, fölfújt, a korszak hírlapjaira és folyóirataira oly jellemző, elsősorban társasági kérdéseket, értekező mezben tárgyaló, könnyű fajsúlyú cikkek (pl. párbajról, karitatív egyesületekről, hipnózisról, spiritizmusról, címek adományozásáról stb.) alig akadnak köztük.

Az egyes tanulmányok az egymástól eltérő, vagy éppen egymással szemben álló tudományos, politikai, filozófiai, esztétikai nézeteknek, szemléletmódoknak széles skáláját alkotják.

⁶ H. Sz. 1878. dec. fedőlap

A szerkesztő szívesen közöl a magától eltérő felfogású dolgozatokat is, ha azok színvonal tekintetében megfelelnek a lap követelményeinek. Ám ilyen esetben sohasem mulasztja el, hogy lábjegyzetben néha lapnyi, másféllapnyi terjedelemben ne nyilvánítsa a maga, a cikkíróval nem egyszer ellentétes véleményét, helytelennek ítélve a szerző felfogását. A két lapnak szinte valamennyi számában találkozunk ilyenféle, kiegészítő, értelmező, vitázó, helyesbítő szerkesztői jegyzettel.

Mindennek ellenére a két folyóiratot átlapozó olvasó előtt a korszak többi lapjától, áramlatától világosan elkülönülő, jól körülhatárolható irányzat konturjai rajzolódni kezdenek.

A mottó, amely a cikkek alaphangját adja, amelyből kiindulnak, a konklúzió, amelyhez valóságos gravitációs erővel mindig eljutnak: a magyar liberális polgári fejlődés, berendezkedés, állam forradalmat kizáró megteremtése, illetőleg megóvása, biztosítása. Ennek nevében szállnak harcba Tisza ellen, támadják az ókonzervatív agráriusokat, viselnek hadat az egyház ellen, küzdenek a közös ügyek megszüntetéséért, ítélik el a militarizmust, harcolnak az ortológia ellen, fordulnak szembe a romantikával és naturalizmussal egyaránt, tartják szükség-szerűnek és jogosultnak az elmúlt forradalmakat, de ennek nevében követelik a nemzetiségek csekélyke jogainak még nagyobb megszorítását, s tartanak szükségtelennek és jogosulatlanoknak minden elővetkezendő forradalmat. A polgári liberalizmus eszménye és eszméje, valamennyiök közös érintkezési pontja, a kohézió, amely szak- és részletkérdésekben való esetleges szembenállásuk ellenére is összeköti őket.

Ámde a XIX. század kutatója tudja, hogy a »polgári liberalizmus« megjelölés olyannyira tág, hogy szinte már tartalmatlan. Hiszen elég arra hivatkozni, hogy az alig féltizedét múlva az Uj Nemzedék köré tömörülő csoportnak is a »polgári liberalizmus« a varázsszava. A két csoportot mégis igen mély szemléleti és magatartásbeli különbségek választják el. A következőkben azt kell tehát megmutatnunk, hogyan érvényesíti egyik, és hogyan a másik a közös jelszót.

2.

A Magyar Szemle és a Havi Szemle két és fél évfolyamának csaknem minden cikkében megtalálható az a felfogás, hogy az ország vezetőrejének, irányító rétegének, a polgári értelmiségnek — mint Bodnár mondja — »a nemzet [ez] elit csoportjájának kell lennie.

A két szemle munkatársai, néhány kivételt nem tekintve, ehhez az osztályhoz, réteghez tartoznak. A kivételt Asbóth János, báró Kaas Ivor és Pulszky Ferenc alkotják. Ez utóbbi azonban szemlélete, műveltsége, a korszak társadalmi-politikai mozgalmában való állásfoglalása alapján bátran a kialakulófélben lévő magyar nagypolgárság — kivételesen — igen rokonszenves, nagykulturájú képviselőjének tekinthető. Asbóth és különösen Kaas úgy illeszkedik a két lap munkatársai közé, hogy e két folyóiratban megjelent cikkeikben alkalmilag szinte mintegy hasonulnak a többi cikkíró felfogásához azáltal, hogy társadalmi, politikai, művészi szemléletüknek, bírálatuknak azt, csak azt a részét hangoztatják, amely megegyezik, vagy legalább is közel áll a két folyóiratban megnyilatkozó polgári felfogáshoz, szemlélethez. Cikkeikben mintegy varázstükörben polgári munkatársaik éppen olyan képét, bírálatát láthatták koruknak, éppen azokat a visszásságokat, bűnöket láthatták tükröződni, amelyeket maguk is annyira fájlaltak, s pellengérré állítottak. Kaas és Asbóth egy-egy sorban, félmondatban utal ugyan a maga céljára, törekvésére, politikai koncepciójára, s a figyelmes olvasó előtt hamar kiviláglik, hogy a kormány, az uralkodó párt és politika párját ritkító élességű, már-már vakmerő bírálatára egészen más forrásokból fakad, egészen más célok eléréseért küzd, mint a szerkesztőnek és polgári munkatársainak cikkei.

Ez utóbbiak társadalmi szemléletét, politikai, szociális törekvéseit, de a művészieket is két dátum, két forradalom dátuma határozza meg: a 48-as polgári és a 71-es párizsi proletárforradalom dátuma. A két folyóiratról rajzolható képet tehát e két dátum adta keretben kell felvázolnunk, a két folyóirat portréjának vásznát ebbe a keretbe kell kifestenünk.

A polgári forradalom ténye, elvei, eredményei, tanulságai központi helyet foglalnak el társadalmi vonatkozású cikkeikben ; természetesen, mindenekelőtt a magyar polgári forradalomé, 48-é.

A polgári forradalom szükséges, jogos és eredményes voltát nemcsak elismerik, hanem minden támadással szemben meg is védik. Acsády⁶ Taine-nek a forradalomról írt, a francia gondolkodás e kiváló szelleméhez oly méltatlan könyvéről szólva »a forradalom belső jogosultságáról«, »világtörténeti szükségességéről« beszél, majd a következő, mély történeti belátásról s szenvedés nélkül való, igaz humanizmusról tanúskodó, tömör, erőteljes szavakban fogalmazza meg álláspontját : »Az új világrend forradalom nélkül sohasem jöhetett volna létre. A régi uralkodórendek sorsa szájalmat kelthet ugyan, s az emberbarát fájlalhatja a vért, mely akkor patakokban ömlött. De a történetíró a vérengzésekben is csak világtörténeti szükségességet lát, s a vérengzésekben magukat az áldozatokat is kénytelen bűnösnek mondani.« »Az átalakulások ellen azok harcoltak, akiknek kiváltságaikat félteniök kellett.« S a nagy forradalmat követő nemzedékek már »a nagy átalakulások élvezői«.

Hasonlóan egyértelmű s ellenfelénél hasonlíthatatlanul tisztább látásról tanúskodik Bodnár válasza⁷ is Salamon Ferencnek, aki azon túl, hogy haladásellenes, retrográd nézeteket fejteget a Budapesti Szemlében, rosszindulatúan igazságtalan, gyanúsítgató Kossuthal szemben s már-már a becsmérlés határát súrolja. Salamon kicsinyli Kossuthot, eredetiséget, önállóságot hiányol benne. Bodnár így válaszol : »Kossuth kora szellemének mintegy megtestesülése«, majd idézi Salamon egyik mondatát : »Valami újat föl nem talált, készen kapta az eszméket.« »Különös egy itélet ez, — válaszol Bodnár. — Nem volt arra szükség, hogy Kossuth új eszméket találjon fel ; az pedig nem von le semmit Kossuth érdeméből, hogy az eszméket készen kapta. Azon eszmék, melyek a francia forradalom után Európát bejárták, bizony igen régen voltak újak. De Kossuth tevékenysége folytán végre amaz eszmék a kor követelménye szerint nálunk is diadalt arattak. Merjük állítani, hogy a nemzet akkori szükségleteit ki sem ismerte jobban, mint Kossuth és a nemzet kívánságait nem tudta senki jobban kifejezni, mint ő. Ezért kell, hogy a történelem őt az akkori magyar génusz személyesítőjének ismerje el. Hazánk messze elmaradott volt a többi művelt európai nemzetek mögött. A középkori államnak át kelle alakulnia s az átalakítás munkájában nagy része volt Kossuthnak«.

Feleletének további részleteiben a történeti személyiség társadalmi fejlődésben betöltött szerepének mély értéséről tesz tanúságot : »... vajjon Kossuth atyja-e a 48-as mozgalmaknak, vagy csak egyik szülötte annak a szellemnek, mely azokat létrehozta. Könnyen lehet rá felelni : a kor és Kossuth között kölcsönös a hatás«. Salamon azt állítja ugyanis, hogy Kossuth nem tudta áttekinteni az eseményeket, nem volt ura a helyzetnek, csupán vezettette megát a forradalom által. Salamon további vádjaira így felel : »Salamon azt állítja : Kossuth nem ismerte a multat eléggé és nem tudta megítélni mit lehet és mi szükséges ; maga a nép sem kívánt annyit, amennyit adtak.« Kétségkívül — feleli Salamonnak —, Kossuth ismerte az ország multját és jelenét és abban is igaza volt, hogy anyagi elmaradásunk fő oka a robot divatozása volt. A hosszadalmas átmeneti intézkedések nem vezettek volna célhoz, a teljes felszabadítás csatolhatta csak a népet a közös hazához, melynek azelőtt a nép bizony mostohagyermeké volt. Az országgyűlés igazságos és méltányos eljárása öntudatra ébreszté népünk minden rétegének hazaszeretét... Széchenyi után Kossuthnak kellett következnie. Széchenyi gazdag arisztokrata, Kossuth szegény nemes.«

S a 48-as forradalom alapvető problémáinak világos felismerése után Salamonnal szemben vallja, hogy a forradalom elkerülhetetlen volt, s hogy Kossuth útja volt egyedüljárható út. »Salamon tehát — ugymond — azon a véleményen van, hogy ama fegyveres mozgalmat kikerülhettük volna ; mi ellenkezőleg azt valljuk, hogy felette szükséges és kikerül-

⁶ H. Sz. 1878. 70.

⁷ M. Sz. 1881. 290.

hetetlen volt.« Majd gyilkos gúnnyal támadja az arisztokráciát és a magas klérust a szabadságharc idején tanúsított magatartása miatt.

Egy másik cikkében lelkesen védi Kossuth frói, szónoki zsenialitását a Budapesti Szemle egyik cikkírójával szemben, ki csupán ügyes zsurnalisztává kicsinyítené a nagy hontalant.

Beksics pedig az agráriusok ellen hadakozva a szabadságharc legnagyobb eredményének azt tartja, hogy az »széttörte a feudális földbirtok bilincseit.«¹⁰ A polgári forradalmak szükség-szerű voltáról és elfogadásáról tanúskodik Beksicsnek az ír helyzetről szóló cikke¹¹ is, s meny-nyire jellemző az, hogy a Magyar Szemle Pulszky Életem és Korom c. munkájának éppen a bécsi forradalomról írt, meglehangú, szolidaritást vállaló részletét idézi a könyv bírálóiban, a szerző dicséretéért.¹²

Haraszi¹³ a polgári forradalmaknak s a polgári átalakulásnak az európai kultúrára gyakorolt roppant hatását fejtegeti: »Műveltségtörténeti tény, hogy az emberiség nagy korszakalkotó pontjai rendszeresen művészeti és tudományos, társadalmi és politikai forradalmak, ezek együtt szoktak járni; legfényesebb tanu erre a múlt század óta megindult mozgalom, melyben nagy költőket, jeles művészeket, híres társadalmi és politikai reformereket tud felmutatni a világ.«

Végül idézzük Pulszkyt¹⁴, aki szerint 48 és Kossuth nélkül még 67 és a 67 utáni polgári fejlődés sem jöhetett volna létre, s aki 48-at a magyarság legfényesebb korszakának tekinti, »melynek nagyságát most felismerni nem szeretjük«, mert nem idézhetjük anélkül, »hogy törpességünk érzete szégyenpírt ne idézne arcunkra«.

A 48-as forradalom számukra mindenekelőtt a társadalom polgári átalakulását jelenti s a forradalom öröksége a liberalizmust; a kiegyezési korszak álliberális politikája azonban megakadályozza őket, — akik az igazi liberalizmus letéteményeseinek érzik magukat s velük együtt az egész nemzetet, — hogy — Acsády szavaival élve — »a nagy átalakulások élvezői« lehessenek.

Az országot irányító kormánypárt nevében és jelszavai élén a polgári liberalizmus áll csalogató programként, megvalósítandó feladatként. Az 1875-ös választások alapján 239 mandátum van a szabadelvű párt kezén. E korszak Angliájában Gladstone liberális pártja csakugyan a polgári törekvések összpontosulása, s az arisztokrácia pártjának, a konzervatív pártnak ellenfele. Tisza Kálmán liberális emblémával ékített kormányának azonban vajmi kevés köze van a polgársághoz: A kormányban az 1875—90 között történt miniszterváltások alkalmán 34 arisztokrata és középnemes politikussal szemben mindössze 3 polgári államférfi jutott miniszteri tárcához. S a kormányhoz hasonlóan a magas főhivatalokban is csak elvétve található egy-egy plebejus, polgári név, s e nevek viselőjének legnagyobb része is éppen úton van, hogy pénzével, befolyásával, címert, báróságot, vagy legalábbis előnevet szerezzen magának. A nagypolgárság megtalálta a maga alkuját, részesedését a kiegyezési korszakban. A polgárság nagy többsége, a közép- és kispolgári rétegek, az értelmiség azonban kívül rekedt a hatalom birtoklásán; nem irányítója, gyakorlója, részese, hanem csak kiszolgálója lehetett a hatalomnak.

Az uralkodó nemesi politika viszont éppen azok mögé a jelszavak, elvek, intézmények mögé rejtőzik, amelyek a polgári forradalomban váltak a hatalom forrásaivá, s amelyek szerint éppen nekik, a polgári rétegeknek kellene a hatalmat gyakorolniuk. A hivatalos magyar szellemi élet állítólag liberális képviselőitől való különállásuk legfőbb oka az a meggyőződésük, hogy a Tisza irányította politika a polgári forradalom, a polgári liberalizmus vívmányaival, elveivel

¹⁰ M. Sz. 1881. 141.

¹¹ M. Sz. 1881. 84.

¹² M. Sz. 1881. 101.

¹³ H. Sz. 1879. 290.

¹⁴ H. Sz. 1880. 47.

üzérkedik csupán, velük tartja fõnn magát, holott semmi köze sincs hozzájuk. »Fordított világnak« nevezi Kaas a szabadelvű párt uralmát. A párt tagjait pedig »a liberalizmus bőrébe bujt farkasoknak«. S magát Tiszát több ízben »szédelgõnek«, s végül a magyar parlamentarizmust »színmûnek három felvonásban« (t. i. választás, többség, kormány). Tiszáról, kormányáról és pártjáról, egy-két kivételt nem tekintve, gúnyos, kicsinylõ, elutasító hangon beszélnek valamennyien (— Beksics az egyik kivétel, de Tisza dícséretét e két folyóiratban õ sem kockáztatja meg —), s ha a bíráló hangjának kíméletlen élességében s a támadásnak Tiszára való koncentrálásában nem is követik Kaas Ivort, minden második-harmadik számban visszatérõ szemleszerû cikkeinek vádpontjaival alapjában egyetértenek, s az egyes vádakot saját dolgozataikban maguk is megismétlik, hangoztatják, ha nem is mindig konkrétan Tisza személye ellen irányítva.

Mik ezek a vádpontok? Idézzük õket.

A vezér: »ügyes, erõszakos, ravasz« ... »ki ambíciójának feláldozott mindent, amit a nagy lelkek becsben szoktak tartani: elõször meggyõzõdését, azután hazája jogait és érdekeit ... és végre polgártársai köztiszteletét és szeretetét...«

Tisza erkölcsiségének jellemzése: »az elvtelenséget proklamálni elvnek, az alkalmazkodást tartani eszélynak«. Hatása: »ily férfiu a kormány élén demoralizálóan fog hatni korára és nemzetére, legkiváltképpen magára a parlamentre«. A vezér és pártja nem sokban különbözik egymástól. »És a szabadelvű párt? A Tisza truppja? Egy összetartó bandát képeznek, a miniszterelnök testõrségét«. Cinizmus, erkölcsi indifferenzizmus s a felelõség tudat teljes hiánya jellemzi a pártot éppen úgy, mint vezérét, a parlamentet éppen úgy mint miniszterelnökét ... az országgyûlés tele van üzérékkel, s a képviselõség, úgy a megye, mint a választók, valamint a törvényhozó uraság részérõl ügynökségnek tekintetik, mely sok esetben hasznos üzletté válhatik ... a kormány megtõmte a képviselõházat bukó, vagy bukófélben lévõ urakkal ... akik sikra szállnak a legrosszabb törvényjavaslat mellett is.« A szavazás, valóságos színház: »... mindenki feláll, aztán leül és Magyarország egy rossz törvénnyel gazdagabb, s több millió forintocskával szegényebb.« ... »azt sem bánják, hogy magának a parlamentnek tekintélye úgy itthon a népnél, mint szomszédainknál mélyen alásüllyedt. A képviselõ urak ezt nem tartják elég komolynak arra, hogy kedélyesen ne vicceljenek felette.« S amint hiányzik az erkölcsi érzék, ugyanúgy hiányzik a párt nagy többségébõl az államférfiu tehettség is: »A szabadelvű párt nullák összessége.«

Tisza öt éves kormányzásának, politikájának nemzetgazdasági eredményeképpen »már közel vagyunk ahhoz, ami a kereskedõk Ausverkauf-nak szoktak nevezni. Ungarn in Concurs! fogják írni a bécsi és külföldi lapok«. A nemzetgazdaság súlyos helyzetének terhe, romlásának következménye az adózó kisembert sújtja: »... a kormány hivatalnokai által az adókat minden igazságon túl felcsigázza, a népet végrehajtoival valóssággal kiszorolja.«

Elutasítja, megbélyegzi Tiszának a kiegyezéssel szemben elfoglalt magatartását is: »Tiszának jutott a feladat: megkötni az új kiegyezést úgy, mint Ausztria érdekei s a bécsi hagyományos politika érdekei megkövetelték; hogy az osztrák nemzeti bankot a magyar törvényekbe iktassa, hogy a keleti háborúk alatt Magyarországot megfékezze és Boszniát elfoglalni segítse, hogy a dualisztikus alkotmányon abszolutisztikus és centralisztikus irányban rést üssön, hogy a véderõrõl szóló törvényt megszavaztassa, hogy a magyar parlamentarizmust lejárassa.«

A nemzetnek éppen a felsoroltak miatt érthetõ módon semmi bizalma sincs a parlament iránt, s kormányra és képviselõházra egyaránt »keserû szánakozással« tekint, »egyiktõl sem vár többé semmi jót, tudja, hogy ezek az ország sorsán csak rontani szoktak«. Példaként a 48-as országgyûlést állítja »... a szabadság hajnalán más szellem uralkodott az országgyûléseken s más érzések honoltak a nép szívében.«

A magyar publicisztika történetében kevesen mondtak keményebb, vakmerõbb bírálatot uralmon lévõ párról és kormányról, mint ez a tekervényes pályát futó, sok cikk-cakkban

azonban, sajnálatosan, egyre jobbra tartó, sovány erszényű báró, aki ifjúkorában olyan lelkesen tüntetett az egyetemi ifjúsággal az önkényuralom ellen, s a Forinyák Gábor megöletését követő események idején Táncsiccsal együtt raboskodott két hónapot.

Miért tűrte el a hatalom Kaas vakmerő bírálatát, mi adott Kaasnak menlevelet? A felelet minden bizonnyal egy lehet: a konkluzió, amelyet bíráló elmékedéseiből, politikai elmefuttatásaiból levont, s amely élesen elválasztotta őt Bodnártól és a lap polgári munkatársaitól, s összekötötte Asbóthtal. Mi jön azután, ha a szabadelvű szédelgésnek vége? — kérdezi. «Nem jöhet más, mint amit a Tisza-párti kormány előkészített: vagy a radikális szélső bal, vagy a konzervatív szélső jobb; a legrosszabb esetben a bekebelezés Ausztriába. De ez nem valószínű. Legvalószínűbb, hogy konzervatív uralom fog következni, melynek feladata lesz gyógyítani a sebeket, melyeket nem a liberalizmus, de ennek bőrébe bujt farkasok ejtettek nemzetünkön.»¹⁵

Kaas a megoldást tehát abban látja, hogy a hatalmat egy dzsentri színezetű feudális csoporttól egy másik, mégpedig szintisztán feudális, arisztokrata csoportnak kell átvennie. Nem a nemesi uralkodó osztályt, nem is az uralkodó társadalmi rendszert bírálja, támadja, hanem csak az uralkodó osztály egyik csoportját, rétegét, ugyanazon uralkodó osztály egy másik rétegének érdekei alapján, s — mert bírálata elsősorban erkölcsi bírálat — ugyanazon osztály erkölcsi-világnézeti érveinek fegyverzetében.

Vajjon összeegyeztethető-e ez a konkluzió Bodnár és polgári munkatársainak felfogásával, szándékaival, vajjon elfogadják s támogatják-e ezt a javaslatot és jóslatot. Ugyan-ezekben a számokban utasítja vissza Beksics felháborodva az ókonzervatív agráriusok hitbizománykiterjesztő kísérleteit s hangoztatja Bodnár, hogy a születési kiváltságoknak, a nemességnek végre el kell tűnnie s bele kell olvadnia a polgárságba.

Am Kaas ilyenfajta következtetés levonásáig mindössze egyszer jut el a két folyóirat lapjain, s akkor is feltételesen, és azt a benyomást keltve, mintha a konzervatív kormányzattól éppen a liberális eszmék megvalósítása volna várható, mintha e »fordított világban« éppen ők képviselnék a haladást, 48 nagy nemzeti hagyományait. Erősíti e benyomást az, hogy konzervatívokról beszél és mindig őrizkedik a születési arisztokrácia említésétől, viszont több ízben utal az ú. n. szellemi arisztokrácia szükséges vezető szerepére s ezzel polgári munkatársai is egyetérthettek, mert ehhez az »arisztokráciához« a nemesi, különösen a dzsentri réteg műveltségének ismeretében mindenekelőtt magukat számíthatták.

Kaas kétségkívül kora legkiválóbb publicista tehetségeihez tartozott. Erkölcsi felháborodása stílusának haragos páthoszt, ismereteinek pártját ritkító bőségű tárháza tárgyilagosságot, irodalomban és művészetben való jártassága eleganciát kölcsönöz. Kitűnően ért a proporció, az arány, az elosztás művészetéhez; szinte nincs cikke, amelyben ne sorolna fel hitele fokozására statisztikát, ne említene általános nemzetgazdasági érveket, ne villantana fel világjáró utazásaiból egy-egy emléket, ne tenne utalást egy-egy új eszmeáramlatra, de sohasem válik száraz statisztikussá, tudós és unalmas nemzetgazdásszá, szenzációt találó útleíróvá, sznoboskodó litterátorrá, megmarad mindig ízig-vérig publicistának. E vonások nagyrészt megvannak Asbóthban is, akiben világnézetének, társadalmi hovatartozásának, korának külső-belső ellentmondásai minden bizonnyal nemzedékének egyik legfinomabb tollú, igen éles szemű széprőjé, gazdag árnyaltságú stilisztáját veszítették el.

Írásaikban részvevő, de a karitatív kenetességtől mindig őrizkedő hangot ütnek meg a társadalmi nyomorról szólva — őszinte részvét-e vagy szociáldemagógia csupán a mérsékelt ellenzék példájára és visszhangjaként? —, s ezzel írásaik humánus, emberséges színt, szociális tendencia látszatát kapják. Kaas írásainak ezek a jellegzetességei minden bizonnyal növelték, érlelték azt a nagyon gyakran megnyilvánuló rokonszenvet, amelyet e korszaknak valamennyi ellenzéki frója táplált iránta, Ábrányi Emilől Bodnárig, Tolnaitól Komjáthyig. Szerepük, saját-

¹⁵ H. Sz. 1879. 284. és 1878. 168.

ságaik részletesebb elemzése éppen e rokonszenv miatt látszott szükségesnek, amiatt a rokonszenv miatt, mely minden bizonnyal nem mozdította elő, hanem akadályozta ezeknek az írónak tisztánlátását és határozott állásfoglalását.

3.

A szabadságharc, 48 s általában a polgári forradalom szükséges és jogos volta, elvei és eszméi mellett bátran szállnak harcba bárkivel, aki ezek ellen támad. Az a kérdés : mit őriztek meg a nagy örökségből és mit vetettek el, ünnepi emlék-e, vagy sürgető követelmény, tiszteltreméltó, halott hadijelvény-e, vagy harcbahívó lobogó a polgári forradalom s a haladó polgárság eszmekincse, hagyatéka?

Először a haladás gondolatát kell említenünk. Feltétlenül hisznek az emberi társadalom folytonos és feltartóztathatatlan előbbrejutásában ; s híven »a nagy elődökhöz«, az emberiség haladásának vezérlőcsillagát ők is a szabadság, testvériség, egyenlőség hármasságában látják. Amikor a Havi Szemle egyik, a lapban csupán néhányszor szereplő, jelentéktelen szerzője, K. Király Pál azt állítja¹⁶, hogy a testvériség, szabadság, egyenlőség eszméi nem állják ki a társadalom- tudomány kritikáját, Bodnár hevesen ellene támad szerkesztői megjegyzésében : »A tisztelt, szerző dolgozatának bevezetésében azt mondja, hogy e három nagy eszmének, a szabadságnak, testvériségnek, egyenlőségnek ideális iránya nem bírja ki a tudományos vizsgálatot, mely mindent felölel és bontó görbejébe dob'. Ellenkezőleg : tetemes haladást tettünk e három eszme érvényesítésében. A múlt század embere előtt a legmerészebb álmoként lebeghetett a mi szabadságunk, egyenlőségünk, és — némileg mondhatjuk — testvériségünk.« Arra az ellenvetésre, hogy a polgári kor irányát nem e három eszme, hanem a nekik ellentmondó nemzeti gondolat szabja meg, így felel : »Eötvös még a forradalom utáni reakció korában azt hitte, hogy a szabadság, egyenlőség, és nemzetiség eszméit össze nem egyeztetni, de ma már nagyszámú gondolkodó, még olyan konzervatív és spiritualista fő is, mint Janet Pál, a párizsi Institut tagja nyilván valija : a tudománynak elég azt tudni, hogy a szabadság és egyenlőség nem mondanak ellent egymásnak, hogy vannak általános szabadságaink, melyek együtt születtek és növekedtek a demokráciával és következésképpen nincs bennük semmi összeférhetetlen.«

Érthető tehát, ha azt követeli Bodnár, éppen úgy, mint Acsády, vagy az utópia-gyártó Simonyi Iván, hogy a haladás kérdése legyen minden történeti és társadalmi vonatkozású munkának vezérfonala, sarkköve, választóvize. Gúnyosan ostromozza Bodnár Bella c. novellájában kora többségben lévő történelemtanár-típusát : »... bár a történelmet tanította, — mondja e típust jellemezve — nem ismerte az újabb idők történetfilozófiai elméleteit, s haladás nagy principiumait ... az eseményeket uralkodók tetszéséből és szeszélyéből magyarázta, s így a haladás nagy kérdése egészen kiesett felfogásából.«¹⁷

Az emberi társadalom haladásának munkálását magától az embertől várják, az ember sorsának és társadalmának ura, s elutasítanak minden természetfölötti, akár szorosabban vett vallásos, akár filozófiai értelemben vett sorsirányító tényezőt. Leghatározottabban Bodnár fogalmazza meg ezt a felfogást Lilly c. novellájában¹⁸, már-már triviális élességgel támadva minden ellenkező vélekedést. A novella hősnője (Bodnár világnézetének tolmáca) szeméretlenül Madáchnak a Tragédia befejező mondatát és megoldását : »Szabad-e így szólni egy modern költőnek? Hisz összes civilizációnk, nagyszerű haladásunk nem egyéb, mint örökös lázadás az 'Úr' ellen! A szabadság, az egyenlőség, a nemes értelemben vett szocializmus, a jövő ez elmaradhatatlan sikere, mind lázadás a múlt rabszolgaság, a régi erkölcs, az elavult hit, a képzelt aranykor, a mondai paradicsom, szóval : isten ellen!« Azóta kezd az emberiség sorsa jobbra

¹⁶ H. Sz. 1879. 131.

¹⁷ M. Sz. 1881. 48.

¹⁸ M. Sz. 1881. 121.

fordulni, világosodni, »mióta isten levétetett a napirendről, mióta az ember lett központja, összes társadalmi életünknek«.

Egy másik cikkében pedig a vallás és tudomány viszonyát fejtegetve sorra veszi e szempont szerint a német filozófia klasszikusait, s Hegelt hosszabban elemezve, Hegel és Feuerbach viszonyáról a következőket mondja : »Feuerbach betetőzte Hegel tanítását, mikor világosan kimondotta, hogy az ember önmagának az istene. Homo sibi deus.« Maga is ezt az álláspontot fogadja el ; igaz ugyan, hogy ugyanakkor David Strauszt is eszményül állítja, nem téve közte és Feuerbach közt különbséget. Renanról viszont azt mondja, hogy filozófiája felemássága miatt »mosolyra gerjeszt«.¹⁹

Fanatikus hívői és tisztelői az emberi értelemnek. Különösen Bodnára jellemző ez, bár ebben a korszakában még nem vált benne kultusszá, mitosszá az értelemnek és szülöttének : az »Eszmé«-nek tisztelete. A híres és hírhedt Bodnár-féle eszme-erő-ről és ennek már-már tragikomédiába fulladó monomániával magyarázott törvényeiről még nem esik szó. Világnézetének legfontosabb elemei ebben a korszakban nagyjából még a kor divatos, materialisztikus elemeiből tevődnek össze. Egyik tanulmányában Darwinról szólván, éppen azt tartja a nagy természettudós legfőbb érdemének, hogy az az ember eredetére, fejlődésére vonatkozó kutatásai-
val és eredményeivel éppen a leggyakrabban, s a tömegekkel szemben legeredményesebben fölhasznált érvelt csavarta ki a vallásos világnézetek hirdetőinek kezéből. »A materialisztikus gondolkodás uralmának megalapításához pedig semmi sem járult annyi tényezővel, mint a darwinizmus« — mondja²⁰. Ellentmondás természetesen akad szemléletében már ebben a korszakában is bőven, de figyelmet érdemel munkáiban a dialektika mindig megnyilvánuló igénye és remek alkalmazása, mint ezt a 48-ra vonatkozó, már idézett elmefuttatása is igazolja. A dialektikának azonban gyakran éppen azt a szerepet szánja, hogy az összebékítsen, egységbe illesszen materialista és idealista elemeket : Feuerbach filozófiájába a Schopenhauert követő E. von Hartmann tételeit szeretné ötvözni. (Mind e kérdésekről azonban majd később szólunk részletesen.)

Hozzá hasonló materialisztikus szemléletű tudós, író nem egy akadt a kor magyar szellemi életében. Bodnár azonban, legalább is egyes területeken, így elsősorban a művelődéspolitikai területén, le is vonta e szemlélet következéseit. »Ami minket illet — mondja — nem örülünk sem a katolikus, sem a protestáns, sem a görögkeleti, sem pedig a zsidó iskolának... a felekezet az iskola terén csak akadályozza az egyedül igaz emberi és hazafias műveltséget. Az eszmék ideális világa csak egy felekezetiiséget enged meg : ez a nemzetiség, csak ez nem jöhet ellentétbe a tudománnyal«... »A népek szellemi életének közös alapja a tisztán tudományos oktatás lesz, amely teljesen együtt fog haladni a gondolkodás szabadságával... csak így érhetjük el azon nemzeti értelmiséget, mely felé korunk általánosan tör.« — határozza meg kultúrpolitikai programját.²¹

Másutt, az államra, törvényhozásra gyakorolt egyházi befolyás megszüntetését követeli, majd az egyház és állam szétválasztását sürgeti : »Nálunk a kötelező polgári házasság, szóval az egyháznak az államtól minél nagyobb elválasztása támasza lenne az értelmi fejlődésnek, melyet ugysem lehet megállítani.«²²

A felvilágosodás, a polgári racionalizmus örökségét, elveit, eredményeit a maguk fegyvereinek tekintik s Bodnár valósággal előképeinek látja Bessenyeit,²³ s annak aufklerizmusa s a maga »kozmetopolitizmusa« között szerep szerinti párhuzamot sejtet. »Bessenyei az első gondolkodó a múlt században, ... de fájdalom, nemzetünk annyira elmaradt a műveltségtől,

¹⁹ M. Sz. 1881. 60.

²⁰ M. Sz. 1881. 60.

²¹ H. Sz. 1879. 97.

²² H. Sz. 1880. 2.

²³ H. Sz. 1880. 236.

hogy meg sem értette őt és társait» — mondja, majd áttér a kozmopolitizmus és nemzeti gondolat ellentétére — erről azonban majd a dolgozat más helyén lesz szó.

Mennyire jellemző erre a felvilágosodástól örökölt racionalizmusra, hogy maga Szent István is racionalista reformátorrá formálódik Bodnár kezén²⁵, s hogy Aranyra a legnagyobb dicséret: »erős, gondolkodó fő«.

E felvilágosodás eszmevilágának szemléletére gyakorolt hatását azonban talán utalásoknál és idézeteknél jobban érzékelteti az a már-már a felvilágosodás karikatúrájának számító ötlete, javaslata, amely szerint a papság — mivel szerinte az egyházat egy ideig az általánosműveltség hiánya még szükségszerűen fenntartja — azáltal válhatnék a nemzeti haladás előmozdítójává, ha vallási kérdések helyett erkölcsi, szociális s főképpen természettudományos kérdéseket fejtegetne a híveknek a szószékről.

Nekrológja igen találóan mondja róla, hogy életműve jellemzését legtömörebben maga adta irodalomtörténetének első mondatában: »Az ember érteni akart.«²⁵

(Szükséges azonban már itt utalnunk arra — a dolgozat más helyén bővebben foglalkozunk majd e kérdéssel — hogy túlzó racionalizmusuk nem csupán a felvilágosodás örökségének tekinthető, hanem legalább oly mértékben a liberális polgárság forradalomellenes magatartása eredményének is.)

Vagyona, rangja, születési előjoga nincs annak a polgári értelmiségi rétegnek, amelyhez tartoznak, s a száma is csekély e rétegnek a nemzet egészéhez viszonyítva. Az ész, a tehetség s munka az, amit mindezzel szembeállíthatnak, amire a nemzeti élet első helyéhez való jogigényüket alapozzák. Ezért lesz a fejlődés eszményévé az Egyesült Államok — Pulszky, Bodnár, Beksics s mások egyaránt emlegetik — ahol »mindenkinek, még az egyszerű kétkézi munkásnak is lehet önerejéből az anyagi jólét, a szellemi tőkély és a társadalmi tekintély legmagasabb fokára emelkedni« — mint ahogy a lap állandó közgazdasági munkatársa, Joob Lajos ezt kifejti.²⁶

A korszak szellemi életének valóban liberális és személyileg feltétlenül becsületes közép-nemesi képviselői Angliát tekintik elsősorban ideálnak. Az angol fejlődés követendő példájára a Magyar Szemle és Havi Szemle szerzői is igen gyakran hivatkoznak, főképpen Beksics, de rokonszenvük érezhetően és érthetően mégis inkább a feudális elemektől teljesen ment, polgári Amerikáé, a tehetség szabad érvényesülésének ígéretföldjéé.

A polgári korszak ihlető nagy ideáljának: az esze, tehetsége révén érvényesülő nagy embernek delejes varázsa és reménykeltő látomása valamennyiük lelkeiben él. Elemzéseknél és idézeteknél többet mond erről annak a Magyar Szemlében Schliemannról írt cikknek a befejezése, amely három szóban summázza a híres régész végső nagyságát: »csakugyan *self made man* volt a szó legnemesebb értelmében.«²⁷

A liberális eszmény valóraváltásához liberális gazdasági-politikai rendet kívánnak. Bodnár »Bella« című novellájában a maga politikai-társadalmi eszményeit képviselő figurája (— egy kis ruhakészítőüzem tulajdonosnője —) jellemének essenciáját a gazdasági liberalizmus klasszikus jelmondatában: a *leben und leben lassen*-ban fogja össze: »okos asszony volt: élt és élni hagyott másokat is.«²⁸

De nemcsak a liberális társadalmi rend, hanem vele együtt a magyar városi, polgári életforma kialakítását is feladatuknak, céljuknak tekintik. A magyar város, különösen a főváros lakossága ezekben az években egyre rohamosabban nő és vele emelkedik a polgári középrétegek száma is. Hiányzott azonban az a sajátos nemzeti, helyi hagyományokkal, színekkel, formákkal rendelkező polgári életforma, amely oly jellegzetessé tette pl. a német kereskedővárosok, vagy

²⁴ H. Sz. 1280. 236.

²⁵ Irodalomtörténeti Közlemények 1908. 1.

²⁶ M. Sz. 188. 383. 1881.

²⁷ M. Sz. 1881. 88.

²⁸ M. Sz. 1881. 48.

a francia vidéki központok polgárságának életét, s amely — egyebek közt — megőrizte a nemeség utánzásától és kiszolgáltatásától e városok polgárságát. A legkülönfélébb elemekből össze tevődő új magyar polgári réteg előtt alig volt más »magasabb« életforma, mint a fővárosba került dzsentrié, amely makacsul próbálta tovább élni a városban is a maga nemesi életét, a hazai magyarosodó német polgárságé, amely azonban maga is éppen sajátos magyar formákat keresett magyarosodása bizonyítására, vagy a vékony kozmopolita nagypolgári rétegé, amely, már csak anyagi okok miatt is, alig lehetett követendő példa a középrétegek számára.

Ennek a kérdésnek rendkívüli fontosságát ismerte fel a kor egyik legélesebb szemű figyelője, Arany László, és bizonyára ezért ismertette hosszú tanulmányban a francia polgárság, a francia középrétegek életét.²⁹

Nyilvánvalóan ez vezeti Bodnárt is, amikor »Bella« című novellájában kiütközően propagatív céllal rajzolja a polgári ideált testesítő hősének, Berkesnének napi és társaság-életét, szembeállítva azt a dzsentri szokványos, léha életét élő műveletlen magyar »úri« társaságéval. Berkesné maga vezeti és ellenőrzi ruhakészítő üzeme ügyeit, gondoskodik alkalmazottainak nemcsak anyagi szükségleteiről, de művelődéséről is, szórakozása olvasás, színház- és hangversenylátogatás; szalonja — az idealizált francia felvilágosodáskori szalon — neves frók, művészek, politikusok, tudósok találkozóhelye, ahol csupa időserű és fontos kérdéssről folyik a szó.

A magyar polgárság élete, életformája, problémáinak sürgető kérdése a közvetett mozgatója annak a polémiának is, amelyet Acsády Paulay ellen indított³⁰ — a Fővárosi Lapok felületes és bántó egyszerűsítéssel Acsády sikertelen drámaírói kísérletében látja a polémia rúgóját — mert szerinte a Nemzeti Színház általa is elismert, kiváló igazgatója az idegen és klaszikus művek mellett vajmi kevés helyet biztosít a magyar társadalmi, polgári daraboknak.

E kérdés rendkívüli fontosságát akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy a korszak irodalmának szavazata — Jókait, a fiatal Mikszáthot, sőt Csikyit is alig véve ki — a Land und Stadt, a vidéki és városi, a polgári és nemesi életforma szembekerülése esetén, majd mindig az előbbire esik.

A polgári életforma s vele a polgári szemlélet és kultúra uralma biztosításának, a polgárság megerősítésének célkitűzése magyarázza meg Bodnárnak a zsidósággal és a nemzetiségekkel szemben tanúsított magatartását is. Míg az asszimilálódott, teljesen magyarrá vált, civilizálódott, művelt zsidóságot a polgárság — mint ő mondja — »a nemzeti értelmiség« nagy nyereségként lelkesen üdvözli (munkatársai közül jóegynéhány ebből a rétegből való), addig a zsidóságnak ortodox, a magyarságban föl nem olvadó, külön életet élő rétegeit türelmetlenül támadja, a civilizáció kerékkötőinek, a vallási fanatizmus megtestesítőinek tartván őket. A nemzetiségekkel kapcsolatban pedig mindenekelőtt a nemzetiségi értelmiség elmagyarosodását, a magyar értelmiségbe való felszívódását sürgeti.

Az eddig idézett elvek, érvek, jellegzetességek — számtalan hasonlót sorolhatnánk még fel — közvetlenül, vagy közvetve, a két folyóirat szerzőinek a polgári forradalom hagyatéka, a liberális polgári állam és politika, a polgári világnézet és életforma, művészet és irodalom mellett való állásfoglalásról tanúskodnak.

Ha azonban a két folyóiratnak csak ezt a felét mutatnánk be, nemcsak hogy az igazságot nem látnánk, hanem meg sem értenénk, hogy ez a csoport, a magyar társadalom és szellemi életnek ez a rétege, ezek az elemei miért nem hirdettek radikális, vagy éppen forradalmi harcot a 48-at és a polgári liberalizmust semmibe vevő magyar állam és politika ellen.

4.

Szemléletük és állásfoglalásuk másik meghatározója és értelmezője a 70-es párizsi proletárforradalom. A francia kommunről névszerint ugyan mindössze néhányszor esik szó

²⁹ Ö. M. 1901. III. 164.

³⁰ H. Sz. 1879. 185.

csupán a két folyóiratban, a proletárforradalom jelenlévő lehetőségéről és arról, hogy a szocialista mozgalmak már a kapuk előtt állnak, annál többet beszélnek. Bodnár és liberális munkatársai tudták, hogy a kiegyezéssel magyar társadalomnak, államnak nem egyetlen, sőt — szerintük — nem is legsúlyosabb sebe az országnak Ausztriához való viszonya.

Kossuth turini elszigeteltségében úgy látta, hogy a magyar társadalom szociális kérdései, osztályproblémái nem égető, nem sürgető problémák. Amikor a kiváló tudós és lelkes patrióta, Hermann Ottó Bakayval szociális programú pártot akar alakítani, Kossuth »észreveszi, hogy Hermannék körlevelében 'bitorló osztályokról és bitorló szabadalmakról' van szó» nem hiszi, hogy 48 óta lehetne nálunk bitorló osztályokról szólni, s helytelennek tartja, hogy 'a produktív munka nevében ugyszólván had üzentetik a meddő fogyasztóknak'. . . Azt sem helyesli, hogy a körlevél szerint a küzdelem, amely a nemzet zömében foly, nem politikai pártok, hanem társadalmi rétegek küzdelme. 'Én nem gondolom, hogy ez így van, én nem látom annak nyomát, hogy már hazánkban is osztály osztállyal már mint ellenség állna szemben. Ne is adja az Isten, hogy így legyen'.³¹

Megértik, megvédik és — részben — vállalják a 48-as Kossuthot, de nem érteneik, nem érthetnek egyet az emigrációs Kossuthal. Magatartásukat vele szemben Pulszky fejezte ki legtömörebben : »Kossuth nem érti többé a hazai viszonyokat.³² S ha nem értettek egyet a nagy számkivetettel, hogyan érthettek volna egyet a demagóg »ellenzéki« 48-as párttal, amelynek képviselőivel — bár rekedtig kiáltották Kossuth nevét — maga Kossuth sem vállalt közösséget. S a pártról maga Kossuth állapítja meg, hogy sereg nélküli párt, politikai ambíciók eszköze. A párt programjában ugyanis arról, ami ezt a liberális csoportot lázasan érdekelte mégcsak szó is alig esett. »Szociális és gazdasági programjuk egyáltalán nincs.« Néhány szociális szót ugyan néha hangoztatnak pl. : »szívünkön hordozzuk a munkások sorsának javítását. De úgy, hogy a társadalom alapjai meg ne ingattassanak, különösen pedig a tulajdon sérthetetlensége csorbát ne szenvedhessen«. De »mindez liberális polgári reformnak — nesze semmi fogd meg jól«. ³³

Ez a liberális polgári csoport már sokat tudott a kapitalizmus elkerülhetetlen halalos, szervi betegségeiről, s e tudása arra készítette, hogy figyelmét ne csupán a polgári fejlődés és feudalizmus harcára fordítsa, hanem legalább annyira a polgári társadalom és a proletárság, a kapitalizmus és a szocialista tanok, mozgalmak viszonyára is. Legvilágosabban a pár év múltán antiszemita züllött ügyvéd, Simonyi Iván körvonalazza a kapitalizmus szükségszerű fejlődésmenetét, bomlását és a nyomában járó eseményeket. »Arról sincsen kétség, hogy a kapitalizmus oly társadalmi viszonyokat fog teremteni a jövőben, melyben egy kis csoport töképezzel szemben csupa proletáriátus fog állni.« Ekkor pedig elkerülhetetlen a proletárforradalom.³⁴

Ez a két lap valamennyi frójának közös érintkezési pontja : a proletárforradalom lehetősége, bennük rettegést keltő látomása az, ami ezek között az egyébként heterogén, sőt ellentétes elemek között (— gondoljunk csak arra, milyen szakadék választja el pl. Kaast Ac nádýtól —) mintegy összekötő affinitást teremt. Valamennyien úgy vélik, hogy a forradalmat el kell és el lehet kerülni. Míg az eddigi polgári forradalmak szükséges és elkerülhetetlen voltát felismerik és elismerik, most úgy vélik, hogy éppen az e forradalmak által teremtett fejlődés létrehozta azt a lehetőséget, hogy az emberiség a forradalmak további sorát elkerülje. Hasonló ez a felfogás a francia restauráció történetíróinak felfogásához, csak hogy koruk társadalmi viszonyait távolról sem érezték olyan megnyugtatónak, mint azok s ezért a katasztrófa előérzetében és annak elhárítására a viszonyok megjavítását sürgették. A katasztrófa elhárításának zálogát a józanul értő és ítélő emberi észben látták. Az emberi értelem tisztelétének kultuszá

³¹ Szekfü : Az öreg Kossuth, Kossuth-émlékkönyv. II. 365.

³² Pulszky válasza Kossuth Cassandra-levelére idézi Szekfü i. m. 357.

³³ Szekfü : I. m. 373.

³⁴ M. Sz. 1881. 46.

növekedése bizonyonnyal itt leli magyarázatát : hiszen az értelem az ellentétes osztályok harcát megszüntetheti, helyébe az ellentétes osztályok »éhszerű« kompromisszumát állíthatja. A cél és megoldás tehát az, hogy felrázzák a vakon vesztükbe rohanó uralkodó osztályokat s a forradalom veszélyének bizonyításával engedelményekre, belátásra kényszerítsék azokat, hogy ezáltal megelőzzék a forradalmat, leszereljék az ellenfelet, »éhszerű« kompromisszumra kényszerítsék azt is.

Acsády a már említett Taine-polémiájában így ír : »Ahol az uralkodó osztályok idejében és saját kezdeményezésükből az emberek átalakult jogérzetéhez és a haladó idők változó szükségletéhez idomították privilégiumaikat« ott elkerülhető a forradalom. Példaként Angliát és az Egyesült Államokat említi. »A mulasztásokat drágán szokták megfizetni« — inti a társadalom vezető osztályait.²²

Az elnyomordás és a forradalom összefüggéseiről beszél Asbóth is : »A közjólét hanyatlása, a hosszantartó és folytonosan növekvő közelégedetlenség az a talaj«, amelyen a forradalom terem. »A nyomás explozióra vezet, a demoralizálás az erkölcsi erők, az eszményi törekvések fellázadására, a csüggedést vakmerő kockáztatás váltja fel, forradalom áll elő.«³⁶

Bekicsics pedig Reform vagy forradalom címen³⁷ (— a cím maga a csoport alapproblémája —) az ír helyzetről szól, de minduntalan hazai utalásokat tesz, vagy sejtet, figyelmeztetvén arra, hogy a földkérdés megoldatlansága a forradalom gyújtóanyaga lehet, s hogy a parasztság állítólagos konzervatívizmusa nem egyéb mesénél »mivel a nép nincs, nem lehet megelegedve a bérekkel, a mezei munkás proletárság, ... a földműveléssel foglalkozó nép egyáltalán nem képez konzervatív elemet Írországbán.« Majd a két fronton harcoló s kétfelől rettegő liberális polgár legfőbb kívánságát mondja ki : »A civilizáció minden barátja csak azt óhajtja, hogy ennek dacára Anglia a forradalom útján haladva ne csináljon forradalmat.«

A később sokat emlegetett protestáns filozófus, Böhm Károly peddig E. Dühringről hosszú cikksorozatot írva, azért magasztalja Engels ellenfelét, mert az szerinte, olyan filozófiai rendszert teremtett, amely megmutatja az utat, hogyan lehet a társadalom megválszólása nélkül, pusztán szellemi fegyverek, eszközök segítségével fölszámolni a társadalom alsó rétegeinek nyomorát, hogyan lehet a szerinte is sürgető szociális kérdést forradalom nélkül megoldani.

A liberális polgárt a proletárforradalomtól való rettegése már a feudálisokhoz köti ugyan, de a félféudális társadalomban szükségszerűen elszenvedett mellőzések, hátrányok, méltánytalanságok, megaláztatások s a polgárság forradalmi harcainak emléke rokonszenvét a negyedik rend felé fordítja. Nem egyszer szövetségest keres a negyedik rendben, rokonszenvet mutat törekvései iránt, de a polgári értelmiség vezető jogát mindenkor fenntartja. Bodnár elismeri a szocializmus győzelmének majdani lehetőségét, sőt szükségét, de ez tulajdonképpen a kapitalizmus forradalom nélküli, a polgári értelmiség vezette átalakítását jelenti : »... a szocializmus is hihetőleg uralomra fog vergődni, bár nem úgy, ahogyan most sokan képzelik, de a dolog magva győzni fog.«³⁸ Visszautasítja a szocialista mozgalmak ellen szórt, még a kor számottevő lapjaiban is fellelhető divatos, kispolgárt rémisztgető pletykávakadat : »Azt sem szabad mondanunk, hogy a szocializmus nőközösséget feltételez, hogy megsemmisíti az emberiség legfőbb ideális javait. Ez állna, ha Babeuf, Saint-Simon stb. tanai szerint alakulna a szocializmus, de az első reformátorok tanaiban mindig csak a mag rejlik, mely a földbe vetve egy új növény embriója lesz, mely csak részben olyan, minőrfől az ábrándok hősei álmodoztak. Vajjon létre jön-e a szocializmus, vagy kifirtatik, biztosan nem tudjuk ; annyi azonban kötelessége minden gondolkodónak, hogy a felvilágosítást, a higgadt megfontolást előmozdítsa.

³⁶ H. Sz. 1878. 70.

³⁸ H. Sz. 1879. 153.

³⁷ M. Sz. 1881. 84.

³⁹ M. Sz. 1881. 103.

Szépen mondja Lange a jeles német bölcész : „A bekövetkező harcokat nagyon szelídítene, ha a vezetőszelemek magukévé tehetnék az emberi fejlődés és történeti processus természetébe való belátást és nem szabad lemondanunk a reményről, hogy a távoli jövőben a legnagyobb-szerű átalakulások történhetnek anélkül, hogy tűz és vas szennyezné be az emberiséget“:

A különböző szocialisztikus tanok állandóan foglalkoztatják, de — jellemző módon — mindig azok, amelyek a szocializmus megteremtését forradalom nélkül ígérik. Egyike az elsőeknek pl., akik a magyar irodalmi életben Brandes nevét említik, mégpedig igen nagy rokonszenvennel. Azt is világosan látják valamennyien, hogy a terror nem segít, csak elmérgesíti a helyzetet. Az orosz állapotokról szólva Bodnár azt fejtegeti, hogy sem kivételes törvénnyel, mint ahogy Németországban próbálják, sem kancsukával és száműzetéssel, mint ahogy Oroszországban kísérlik, nem lehet az előremorajló forradalmat kikerülni, hanem csak reformokkal. Adjanak népünknek szabadságot, s nem kell tőle tartaniok. »Szüntessék meg a militarizmust és a társadalmi osztályok antagonisztikus szembenállását és nem kell forradalomtól tartani.«

Politikai-társadalmi célkitűzésük summája tehát a következő tézisbe foglalható : míg az eddigi forradalmakat a társadalmi fejlődés kikerülhetetlen lépcsőfokainak tekintik, a haladás további útjáról úgy vélekednek, hogy a szembenálló osztályok állandóan módosuló és megújuló »érszerű« kompromisszumaival el lehet és el kell kerülni a forradalmat. E kompromisszumok, haszonélvezője azonban nem mindannyiuknál azonos : Asbothnál és Kaasnál arisztokrácia, Pulszkynál és Beksicsnél a vagyonos polgári középrétegek, illetőleg a hozzájuk hasonult nemesség, a szerkesztőnél és polgári munkatársainál az értelmiségi polgárság. S míg Asboth és Kaas csak csekély engedményeket ért e kompromisszumon, a két lap polgári munkatársai elsősorban Acsády és Bodnár, mélyreható reformokat kívánnak.

5.

Az a kérdés tehát, hogy az idézett haladó és retrográd nézetek e két polusa közé feszítve, a kompromisszum jegyében milyen irodalmat kíván és képvisel a Havi Szemle és a Magyar Szemle. A két folyóirat mint említettem, mindenekelőtt kritikai szemle. A tulajdonképpeni szépirodalmi rész szerzői csupán alkalmasszerűen szerepelnek egy- vagy több frásukkal a két lapban, s új írói tömörülés, vagy éppen frontalkotás szándékáról alig beszélhetünk és így ebben — a szerkesztőtől is csak járulékosnak tekintett — részben csak erőszakoltan lehetne határozott irányvonalat, egységet kimutatni.

A különösen a Magyar Szemlében rendszeresen Rakodczay Pál írt színpadi szemlést nem számítva, a két lap tulajdonképpeni kritikai részét maga a szerkesztő írja. Könyvbírálataihoz elméleti cikkeihez járul két folytatásos nagynovellája — kisregénynek tekinthetnénk — amelybe társadalmi-politikai elvei mellett irodalmi-művészi nézeteinek is tekintélyes hely jut. A két novella azonban nemcsak megfogalmazott téziseivel, hanem tematikájával és feldolgozásmódjával is rendkívül sokat mond — szinte többet, mint kritikái, — Bodnár irodalmiszertitikai programjáról.

Bella című novellája⁴⁰ a főváros kispolgári és munkás életét rajzolja a 70-es években. A történet Bellának, egy gőzmalom munkása lányának sorsából fonódott. A novella műfajjelölő alcíme bátran lehetne : Levél a fővárosi szegénységről, Körkép a fővárosi szegénység életéből, Városi problémák vagy hasonló. Valóságos leltára a városi kismember nyomorúságainak. A bűzhőd, egészségtelen pincelakás, a munkanélküliség, az uzsora, a nyomorúságtól testi-lelki fejlődésükben visszamaradt gyerekek, fiatalon tudóbjában elpusztuló munkás-asszony, a kétségbeesésében magát ivásnak adó munkás, az embertelen pénzhajhász orvos, a prostitúció, a városba özönlő szegények nyomorúsága, mind-mind előkerülnek ebben a novellában. Az író Balzacon és főképpen Dickensen iskolázott szeme kitűnő érzékkel látja

⁴⁰ M. Sz. 1881. 48.

meg és válogatja össze a magyar városi életből története mozaikkockáit és megrajzolando figuráit, de a novella mégis értekezés, jobb részeiben is leírás marad csupán. A társadalombíráló tudós, a nagykulturájú irodalmár, a problémafejtő teoretikus szemével lát, tollával ír, nem az íróéval. Valamennyi alakját kívülről ábrázolja, nem mintha nem foglalna szenvedélyesen állást mellettük, vagy ellenük, nem mintha nem érezne igaz humanista módjára mélyen együtt szenvedőivel, de sohasem lép színbiozisba alakjaival, szenvedélye, haragja, gyűlölete az övé, s nem alakjaié. Nem keserűségük szövegetet meg őket, hanem az író mondatja velük dialógusait, nem a maguk akarataira mozdulnak, hanem az íróéra, alakjaiké, az uralkodó állapotok ellen polémikus éllel, keserű iróniával, a harag felháborodásával, az elnyomott, szenvedő rétegek iránt érzett igaz részvétellel megírt szociográfiai, vagy szociológiai munka, helyzetkép, illusztráció csupán. Pedig szerkeszteni is tud, s a megírára alkalmas helyzeteket, motívumokat is jól választja ki — hiszen ez megtanulható — és sokszor igazán szellemes is, csak éppen nem író. Az olvasó szinte sajnálja, hogy Bodnárnak nem volt egy író-barátja, aki ezt a dickensi anyagot csakugyan regényé formálta volna.

Igen jól, élesen lát, elemez és ír le egy-egy társadalmi problémát, de ezeket a problémákat nem a szereplők sorsa szüli; az író társadalmi kérdéseket fejteget és nem sorsokat rajzol. Mihelyt elhagyja az elmélkedés, az elemzés területét, mihelyt alakjainak mozogniok, szólaniook, érezniök, élniök kell, elveszti a kritikáiban, tanulmányaiban meglévő jellegzetes egyéni hangját, s a gesztusok, a mondatok, amelyeket szereplői tesznek és mondanak, félszegül, rosszul ható, olvasmányokból megragadt irodalmi sablonok.

Egy lányalakját pl. így mutatja be: »Rózsapiros arca megtelt, melle mindjobban kifejelett s igazán összhangzó szépséget képezett.« A kisgyerek, a hősnő testvérkéje és az idegen férfi megbarátkozását így érzékelteti: »... a gyermek később már több bátorsággal játszadozott vele, még a bajuszát is megfogta és huzogatta«. A házmaster pontos recept szerint szidja a lakókat, az uzsorás dickensi rejtkehelyen tartja kincseit s Fagin módjára használja ki a hálójába került fiatal lány szépségét, s a tudóvészes asszonyka obligát módon ünnep előestjén hal meg.

Ennek a novellának éppen úgy, mint Lilly c. sok önéletrajzi adatot tartalmazó másik rosszabb novellájának,⁴¹ nincs különösebb irodalmi értéke. Tematikájuk és a bennük megnyilvánuló írói-emberi állásfoglalás azonban megmutatja, milyen tárgykört és milyen állásfoglalást kíván Bodnár kora íróitól. A kispolgár, a munkás, a kisember sorsát, küzdelmét a városi életet rajzolja az író és mindig a kisember mellett foglaljon állást, szemben a gazdagokkal és hatalmasokkal, mert így, mint a Bella c. novellájában hagnsúlyozza, útja egybeesik a haladással s nem téveszti szem elől »a haladás nagy principiumait«.

Ebből a felfogásból következik az a kívánság — Lilly c. novellájában határozottan meg is fogalmazza — hogy az író ne csak ábrázolója, bemutatója legyen kora társadalmi, szellemi harcainak, hanem előharcosa, vezérsillaga is: »azok a mi legkitűnőbb művészeink, akik alkotásaikban szavakba öntik forradalmi eszméinket, eltérő morálunkat, azaz más szóval: meg tudják teremteni a mai embert.«

Mindkét novellájában óvakodik attól, hogy elhagyja a valóság talaját s a két novella építőelemei, szerkezete és szemlélete a realitás engedményt nem ismerő tiszteletéről tanúskodik. De azok a tekintélyek is — Dickens, Thackeray, Balzac, Eötvös, de mindenekelőtt Goethe — amelyekre kritikáiban mint írói tekintélyekre és példákra hivatkozik, s azok a hibák, amelyeket egy-egy szerzőnek felró, az érdemek, amelyeket megdicsér a realista ábrázolás egy nemének tiszteletéről, igényéről és szorgalmazásáról vallanak. Jókairól⁴² pl. a következőket mondja: »Írt egy magyar történelmet, amelybe minden hibáját becsempészte regényeinek, a fantázia, a humor, a szellem ez ítéletnélküli termékeinek,« s bár a fantáziát alapvető követel-

⁴¹ M. Sz. 1881. 121.

⁴² M. Sz. 1881. 171.

ménynek tartja, az ítélet hiányát, azaz az élet reális szemléletét sem tudónak, sem írónak nem bocsátja meg. Az ítélet és életismeret alapfeltétele minden irodalmi alkotásnak, hangsúlyozza Váradai Antal drámaírói kísérletének elmarasztalása alkalmán.

Van azonban ennek a realizmusnak két, a realizmus fogalmát nagyon is szűkre szorító és egyben eltorzító és értékcsökkentő jellegzetessége, Bodnár liberális világszemléletének sajátos esztétikai folyománya. A polgári korszakban a »józan ész korszakában« s az elkövetkezendő korszakokban a társadalmi harc eredménye s a továbbfejlődés formája a mindig újjászülető, megújuló kompromisszum kell, hogy legyen, s így az írónak — aki utmutatója és formálója korának — egyenesen feladata, hogy az elvek és osztályok harcát ne mutassa kibékíthetetlennek, hanem találja meg a kompromisszumhoz vezető utat. Itt is kiütközik a forradalommal szemben elfoglalt álláspontjának jellegzetesen liberális kettőssége. A múlt nagy forradalmi, társadalmi eseményeihez kapcsolódó, engedményt nem ismerő írói magatartást magasztalja, de korában, a megváltozott viszonyok között, ezt a magatartást már időszerűtlennek, észszerűtlennek, túlhaldotttnak, sőt valóságellenesnek, irreálisnak tartja, mert ez a magatartás nem számol a társadalmi viszonyok átalakulásával, amely már lehetővé, sőt szükségessé teszi a kompromisszumon át való fejlődést.

Klasszikus tisztasággal jelenik meg ez a feldolgozás Vajda-kritikájában.⁴³ Biztos kézzel tárja fel, s mutatja be Vajda költészetének és a szabadságharcnak összefüggéseit, majd áttér kora jól meglátott alapjellegzetességének: a kompromisszumra való hajlandóságnak tárgyalására. Világosan látja, hogy Vajda szemben áll ezzel a hajlandósággal, de éppen »a valóság« nevében nem Vajda, hanem — ha bizonyos kesernyős önróniával is — a kompromisszumos magatartás pártjára kel. Személyesen rokonszenvez Vajda magatartásával, de »objektive« elítéli.

»Vajda — úgymond — közvetlen utóda, vagy talán szülőtte a Petőfi-érának... Úgy találom, Vajda egyik szerencsétlensége, hogy két különvált korszak közé esik szerepe. Ifjúsága a legszélsőbb entuziazmus korába jutott. Türelmetlen hírvő korszak volt ez, mely a szent meggyőzések mellett harcolt. Tele volt hittel, reménnyel, lelkesüléssel. Mindenki teljes szívvel vallotta hitét, és kész lett volna vérét ontani meggyőződéséért... a haladás korszaka volt ez, mely reformálni akarta egész életünket. Egyik legszebb időszaka változatos multunknak.« A költészet is ennek kifejezője volt: »széret nagy Eötvös, ezért nagy Petőfi.«

»Ma más idöket élünk... sehol egy fensőbb eszme, magasabb törekvés, csak laza, napról-napra élés... Az eszmények utáni törekvés e hiányának sok máson kívül egyik kiváló oka politikai és anyagi helyzetünkben rejlik... hitetlenek vagyunk a jövőben. Örülünk, hogy megvagyunk... ha változtatunk is valamin, az oly nyomorult, magasabb principiumok nélkül való változtatás.« Nem csoda tehát, ha Vajda idegen e kor számára: »ötet nem érti korunk, de ő sem érti korunkat«, s ezért könnyen meglehet, hogy »Vajda a közeljövöben csak veszíthet népszerűségéből«, hiszen annak a kornak — mint másutt mondja — egyik nagy eredménye az, hogy »tisztelti a mások meggyőződését«, s elutasítja a valósággal nem számoló »entuziaszta« magatartást.

Látnivaló, hogy a liberális polgár magatartását azonosítja itt a »reális« magatartással, a liberális polgár magatartását általánosítja, a realitást a liberális polgár realitására szűkíti.

A kompromisszumnak ez az ideállal magasztosítása magyarázza meg két novellájának torz befejezését: a jól látott, és mindvégig élesre állított ellentétek összecsapás és tragédia helyett az utolsó fordulattal nevetséges idillbe oldódnak.

Másik, az előbbivel egy töröl fakadó torzító sajátos esztétikai felfogásának különösen értelmezett racionalizmusa. Minden »észszerűtlen« kivet a költőnek nemcsak tárgyköréből, de kifejezési eszközeinek tárházából is. Bár elismeri, hogy Vajda egyik legszebb verse a Húsz év múlva, erőszakot téve önmagán »észszerűtlen« képei miatt mégis megrója a költőt.⁴⁴

⁴³ M. Sz. 1881. 284.

⁴⁴ M. Sz. 1881. 184.

Azonos fogantatású ezzel az a kettősség is, amely a pesszimizmussal, a korszak polgári világnézetének és irodalmának egyik legjellegzetesebb sajátosságával, irányzatával szemben való állásfoglalásában megnyilvánul. Szenvedélyesen hisz az emberi haladásban, s így nem fogadhatja el a végső soron minden társadalmi cselekvést értelmetlennek nyilvánító Schopenhaueri tanítást. A szegény, kiskeresetű magyar kispolgárság társadalmi helyzete megalázó és nyomorúságos, s ezért távolról sem óhajtja a világot befejezettnek tekinteni, s nem érthet egyet Schopenhauer fejlődést tagadó történelmietlenségével és amoralitásával. De ugyanakkor nem vállalhatja egészében a hegeli dialektikával kiegészült feuerbach materializmust sem — bár mint látjuk, hívének érzi magát — mert ennek konzekvenciái a forradalmat kívánó szocialista tanok elfogadásához vezethettek volna. Ezért fogadja el a mester helyett a tanítványt tanítóul, E. von Hartmannt, akit — mint egyik cikkéből kitérni — személyesen is ismert. Hartmann ugyanis, jóllehet az emberi lét értékét ugyancsak pesszimistán, semmisnek ítéli, elfogad egyfajta fejlődést; a lét szenvedéseitől szerinte ugyanis a tudat és az általa létrehozott »Kulturprozess«, »Weltprozess« szabadít meg s szabadít meg egyre inkább, s ezért feltétlen híve e Kulturprozess előmozdításának és kiszélesítésének.

Maga Bodnár e »legnemesebb értelemben vett pesszimizmus« elfogadásának végokát, értelmét és jogosultságát abban a tehetetlenségben és kiszolgáltatottságban látja, amellyel — szerinte — az ember »a végső metafizikai kérdésekkel«, mindenekelőtt a halál kérdésével szemben áll. Hartmannak abban a tételében azonban, amelyben ez a fejlődés végső eredményeként az emberiség »megváltó« öngyilkosságát jósolja, nem hisz.

Bodnár azáltal, hogy e tant szinte rátelepíti a feuerbachira és hegelire, két legyet is üt egy csapásra: a világ további fejlődését, a társadalmi harcokat politikai sikerrel kulturálisra utalja át s másrészt az értelmiségi polgárság kezébe rögzíti a vezetőserepet, hiszen az adott körülmények között ez lehet csak e Kulturprozess előrevivője. (Igaz, azt nem téveszti szem elől soha, hogy e Kulturprozess lehetőségének gazdasági és politikai feltételei vannak.)

Ragyogóan bizonyítja ezt az a cikke, amelyben Hartmannt idézve arról beszél, hogy az emberek nagyobb része valószínűleg soha sem jut el a gondolkodásnak arra a fokára, hogy birtokába jusson »e legnemesebb értelemben vett pesszimizmusnak.«⁴⁵ Ezen a ponton kapcsolódik a Kaastól — talán csupán demagógiával — emlegetett »szellemi arisztokrácia« eszméje Bodnár felfogásához.

Hasonlóképpen nem egyértelmű állásfoglalása a korszak második nagy vitakérdésében, a nacionalizmus, sovinizmus és kozmopolitizmus kérdésében sem. Amikor e kérdéshez nyúlunk, fokozott óvatossággal kell ügyelnünk arra, nehogy egyes szavak mai jelentéstartalmát vetítsük vissza egy a maiól olyannyira különböző korba, mint ahogy ez a veszély az Irodalomtörténet⁴⁶ egyik e kérdést is tárgyaló cikkében mindúntalan kísért. Az a veszély is állandó — az említett cikkben is — hogy a valóságos történeti helyzet bemutatása és megértése helyett a kutató a kérdés vizsgálatának célkitűzésében valamely fró előre elhatározott »megvédésére« (— vajjon szüksége van-e rá? —), másoknak viszont elmarasztalására siklik át. Így mintegy előre adott konklúzióval az elemzés csupán exegézissé válhat, az frói jelszavakat, szövegeket, programokat betűjükben bírálja, ahelyett, hogy funkciójukat értené, és ítélné meg.

A nemzeti törekvéseket Bodnár kora egyik legfontosabb tendenciájának tartja s éppen ezt a tendenciát véli alkalmasnak arra, hogy kerete egységbefogója legyen egy-egy nép (forradalmat kizáró) műveltségbeli és ennek következtében társadalmi előrehaladásának. »Az eszmék ideális világa — mondja a felekezeti oktatásról szóló már idézett cikkében — csak egy felekezetiiséget enged meg: ez a nemzetiség, csak ez nem jöhet ellenkezésbe a tudománnyal.« S végcél-

⁴⁵ M. Sz. 1881. 60.

⁴⁶ Irod. tört. 1953. 370.

⁴⁷ H. Sz. 1879. 97.

ként nem az értelmiséget, hanem a »nemzeti értelmiséget« jelöli meg: »el kell tűnnie minden társadalmi és kivált teológiai ódiumnak a tudománnyal szemben, mert csak így érhetjük el azon nemzeti értelmiséget, amely felé korunk általánosan tör.«⁴⁷

Emellett azonban a két lapnak szinte minden számában védelmébe veszi és vállalja a kozmopolitizmust. Ez a kozmopolitizmus azonban egészen világosan annyit jelent, hogy a magyarságnak ki kell nyílnia a világ, elsősorban a nyugat szellemi eredményei előtt, be kell fogadnia azokat és a magyar szellem eddigi alkotásainak értékét is ezekhez az eredményekhez kell mérni tárgyilagosan, s a megalkotandó új műveknek, kulturának és társadalomnak nem csupán a magyar, hanem az emberi haladás egyetemes alapjaira kell épülniök. »... A népek szellemi életének közös szellemi alapja a tisztán tudományos oktatás lesz, mely együtt fog haladni a gondolkodás szabadságával«, — jelöli meg az elérendő célt.⁴⁸ A nemzeti és a kozmopolita felfogásában nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő fogalmak. »Nemzeti műveltség-ről«, »nemzeti észjárásról... bátran beszélhetünk, ... használhatjuk a nemzeti nevelés kifejezését is, hogyha csak nemzeti nyelven, nemzeti nevelők által való nevelést értünk alatta, melynek egyik célja a nemzet iránti szeretet ébrentartása.«⁴⁹ De az ellen hevesen tiltakozik — s a nemzedék tagjai valamennyien — hogy a nemzeti nevében a magyarság elzárkózzék a közös emberi ideálok és értékek elől.

Mit jelent a »kozmpolitizmus« vállalása, ki és mi ellen szánták érvnek, fegyvernek, zászlónak? A nemzeti jelszavakat, a nemzeti hősoket, szinte azt mondhatjuk: az egész nemzeti történelmet, kisajátította a nemesi uralkodóosztály. Kormánypárti és ellenzéki egyaránt az igazi magyarság, a vezetésre való alkalmasság kritériumának tartotta a nemesi származást, és öntudatának legfőbb forrása ez a származás, mely a nemzeti történelmet irányító hősokekkel mintegy közös családba, rokonságba fogta. Hiszen Széchenyi és Kossuth, Pázmány és Bethlen, Rákóczi és Zrínyi — Rab Ráby és Baradlay Richárd egyaránt nemes volt. Mi maradt a hasonlítani nem akaró polgárnak? A paraszt forradalmárokat: Dózsát, vagy Eszét érthető módon nem vállalhatják, Martinovics kérdése tisztázatlan. Pauler Gyula tisztelettel ír Martinovicsék törekvéseiről, de elutasítja Martinovics és társai személyét és eljárás módját.⁵⁰ Bodnár Besse nyekre, Kazinczyra, Verseghyre mint elődeire tekint, de a nagy, az izzig-vérig polgári elődöt és ideált az európai polgárság nagy fiaiban Goethében és Schillerben, Kantban és Hegelben, Voltaireben és Rousseauban, Shakespeare-ben és Thackeray-ben látták.

A nemesi hősokekkel és ideálokkal őket állították szembe.

Vajdához hasonlóan azt is látja Bodnár, hogy a hivatalosan hírdetett nemzeti gondolat és hazafiság mélyén a maradiság védelme lappang. »... ma sokkal többet vétünk a nemzeti frázis, mint a nemzetietlen által« — mondja. Egy Tóth Kálmánról írt cikkében pedig határozotlan elutasítja magától ennek hazafiságát⁵¹, amelynek a Bach-korszakban lehetett feladata — bár akkor is izléstelen kritika nélküli öntömjezésnek ítéli — de a korszak múltával csupán szópuffogatássá vált. Tóth Kálmán (s vele Jókai) hazafiságával szemben Arany és Tompa és Léway hazafiságát és Bach-korszakbeli magatartását állítja példának.

A nyugati polgári társadalom, kultúra és civilizáció s a magyar élet termékenyítő kapcsolatának kérdése állandóan érdeklődésének homlokterében áll. Szinte minden cikkéből vehetnénk a kozmopolitizmus és nemzeti gondolat viszonyát érintő részletet. Pulszkyról — akit a közéleti férfi ideáljának tekint — portrét rajzolva pl. így ír: Pulszkyra jellemző »némi kozmopolitizmus, nem az a kozmopolitizmus, mely elfelejtkezik hazájáról, hogy világpolgárrá legyen, hanem azon becsülni való kozmopolitizmus, mely a nyelvet kivéve könnyen simul a civilizált népek érényeihez, mert tudja, hogy nemzetének is el kell jutnia azokhoz, és könnyen kivetkőzik a korlátolt nézetekből, melyet igen sokan nemzeti felfogásnak szeretnek

⁴⁸ H. Sz. 1879. 97.

⁴⁹ M. Sz. 1881. 104.

⁵¹ M. Sz. 1881. 171.

keresztelni, pedig csak egy stádiumot képeznek a haladás útján«. . . »Pulszky azonban egyhez mindig hű és benne folyton konzervatív marad : a haza, a nemzeti nyelv, a művészet és szabadság szeretében.«⁵²

Hasonlóképpen a maradiság tendenciáit sejtí az idillizáló, Vas Gereben-féle népiesség mélyén is : »Több olyan dolgot említ — írja Vas Gerebenről — a magyar nép dicséretére, melyek igazán az együgyűség, az ostobaság privilégiumai, vagy éppen semmi magyaros sincs bennük, hanem elmaradt civilizációnk következménye.«

Ellentmondásokkal teli szemléletének jellegzetes vonása, hogy a kozmopolitizmushoz való vonzalmával igen jól megfér a sovinizmus egy neme is. Igaz, az ellentmondást maga is érzi és keserves szofisztikával próbálja a szabadság és testvériség eszméjével e felfogást összeegyeztetni, azzal a jellemző érveléssel jogosítva a magyarság szupremáciáját »ezen a földrészén« hogy itt »nincs más állam-, társadalom- és kultúraalkotó faj, mint a magyar« s a polgárság feladatának tartja a nemzetiségi »értelmiség és vagyon felszívását«. Szemléletének ez a vonása magyarázza azt az ingerült, elutasító hangot, amelyen Gáspár Imre szlovák antológiájáról nyilatkozik.

Nem csupán Bodnárra, s nem is csupán e két lap jelentős szerzőire, hanem az Új Nemzedék köré tömörülő frócsoporthoz, s egyáltalán : az egész nemzedékre jellemző az irodalom és a kritika, a tudomány és a filozófia összekapcsolásának követelménye. A kor hivatalos szellemi életének képviselőitől egyebek közt éppen ez az erős filozófia-pártiság választja el őket élesen.

Bodnár írótlól, művésztől, kritikustól, tudóstól egyaránt határozott filozófiai felfogást, magatartást kér számon, mert ez szerinte elengedhetetlen feltétele, különösen az utóbbi kettő eredményes munkájának. Ezt a követelményt legtisztábban az ortológusokkal vitázó cikkeiben fejtí ki. Bár maga is elkeseredetten hadakozik Szarvas és Volf túlzó irányja ellen, mégsem csatlakozik Gyulaiék táborához, mert szerinte Gyulaiék harca eleve meddő, vagy csak részleteredményeket hozhat, s főképpen nem adhat új programot, mert Gyulaiék álláspontja nincs filozófiailag megalapozva, »nincs nyelvfilozófiájuk«.^{52a} Brassaival viszont éppen azért rokon-szenvez, mert az igyekszik elméletileg megalapozni a vitát. Maga a kiváló orientalistának, Whithneynek fölfogását vallja, hirdetve, hogy a nyelv a társadalom fejlődésével együtt fejlődik, és aki a változásnak ellenáll, megakadályozza, hogy a nyelv betöltse funkcióját a társadalomban : aki pedig e funkciót nem tartja állandóan szem előtt, az nemcsak alakítója nem lehet a nyelvnek, de történetének értője sem. Ezek a polemizáló cikkek, melyekre Szarvas csak egy-egy félmondatos oldalvágással válaszolt, nemcsak Bodnár munkásságának legvilágosabb, legtisztább, legértékesebb elemei, hanem — az elméleti kérdésektől mindig idegenkedő — magyar nyelvészetnek is becses adalékai, kísérletei. Ezekben a kérdésekben hasonlíthatatlanul tisztábban lát, mint a Müller Miksát követő, a nyelvi törvényeket természeti törvénné mitizáló ellenfelei. Bizonyára e cikkek nyerték meg számára a mindig józanul félő Imre Sándor rokonszenvét. E cikkek feldolgozása nemcsak adalékot, hanem bizonyonnyal egyben segítséget is jelenthetne nyelvtudományunknak.

Ezek a nyelvelméleti cikkek teljesen beleilleszkednek Bodnár liberális szemléletébe, s a fejlődésről vallott felfogásába. A nyelv folytonos alakulásában nem csupán változást, hanem állandó haladást, tökéletesedést is lát. Míg Gyulaiéknak az ortológus túlzások ellen vívott harcát elsősorban a nemzeti klasszicizmus erényeinek aggóató feltétele hevíttette, Bodnárt, nemzedéke tagjaihoz hasonlóan (Palágyi M., Vajda, Ambrus, Csiky stb.), kora irodalmi nyelvének, s a városi köznyelvnek védelme s a jövő fejlődésnek biztosítása sarkalta.

Hosszan elemeztem Bodnár felfogását nemcsak azért, mert írásai a két lap alapszínét és gerincét jelentik, hanem azért is, mert működése az egész korszak szempontjából rendkívül fontos és jellemző. Működése nemcsak gyűjtőlencséje, hanem fényszóró, fénytörő, fény-

⁵² H. Sz. 1879. 318.

^{52a} M. Sz. 1881. 385.

bontó prizmája is volt korának. Kora eszméit, eseményeit, társadalmi és irodalmi jelenségeit megkísérelte a liberális polgárság szemléletének megfelelően értelmezni, valósággal e csoport ideológusának szerepét vállalta magára. Hatása ebben a korszakban a legjelentősebb. A visszatekintő utókor, mivel hosszú életének csak utolsó felét látta, amely már-már tragikomédiába és teljes eszmei zűrzavarba fulladt, alig vette számba ezt a keserű, annyiszor megalázott embert. Bodnár, ez a szatmári szegény parasztgyerek nem kisebb céllal indult el, mint hogy feljusson az európai filozófia ormaira s a nagy németek, franciák és angolok egyenrangú magyar társa legyen.

Egyénisége, sorsa Vajdával és Tolnaival rokonítja sokban: mérhetetlen becsvágy, olthatatlan szenvedélyesség, félelmet nem ismerő bátorság lobogott benne is — bár tehetsége, jelentősége, alig mérhető azokéhoz. Julien Sorelként kezdte pályáját (— előtte sem állt más út a fölemelkedésre, mint az egyházi élet, amelyet, mihelyt tehetett, sietve elhagyott —) s Don-Quijote-ként fejezte be.

Roppant tudást gyűjtött össze azzal a céllal, hogy olyan önálló filozófiai rendszerré gyúrja azt, amely nemcsak a történelem s a jelen világ tényeit magyarázza meg, hanem megmutatja a majdani haladás útját is. A 90-es évektől kezdve egyre erősebben Taine és Stuárt Mill hatása alá kerül, bár önállóságát mindvégig igyekszik megőrizni. A nagy heurékához csak a 90-es években jut el. A megváltó fölfedezést — az ideál-reál elméletét — ünnepélyes levélben közli Lombrosóval, Bruntiére-rel, M. Bréállal, A. Fouilléval⁵³ s már többé alig szabadul erőszeme búvköréből, amelyet egy próféta megszállottságával s egy grafomán lázával, anyagi tönkrejutásával mítsem törődve, kísérel terjeszteni.

Pulszkyt éppen azért tartja ideáljának a 80-as években, mert szerinte az mindvégig hajlandó volt tévedéseit mindig újra belátni s nem habozott korábbi álláspontját a helyesnek megismert újért feladni. Bodnárnak azonban éppen ehhez nem volt ereje: amikor úgy vélte, hogy annyi keserves küszködés után végre megtalálta az igazságot, nem tudta, nem merete, nem akarta belátni annak talmságát, talán, mert élete munkáját, álmát látta volna füstbennni. Se származása, se rangja, se vagyona, egyszerű szürke tanár, ismeretlenségből induló és ismeretlenségbe visszahulló parasztgyerek, aki a paraszti nyomorúság tömlőcéből kiszabadult s eljutott a könnyebb, érdemesebb élet kapujáig, hogy soha be ne juthasson azon — ez ellen a sors ellen kellett megvédenie az Eszmének, amely — úgy vélte — a társadalom hierarchiája fölé emelte s kárpótolta mindazért, amit a társadalom megtagadott. Utat vesztett; útvesztése a polgári individualizmus útvesztése (— Reviczkyé, Komjáthyé s talán az egész nemzedéké is egyúttal—).

A Havi Szemle és a Magyar Szemle szerkesztése idején azonban még ismert, elismert és félt alakja a magyar kritikai életnek. Ellenzék és hivatalos irodalom egyaránt figyelemmel kísérte írásait. Tolnai lapja az Irodalom fegyvertársi melegséggel »nagyon okos ember«-ként említi,⁵⁴ akitől éppen esze miatt rettegnek a hivatalos nagyságok. A századvég kiváló nyelvésze, Gyulai Pál jóbarátja, Imre Sándor pedig Szarvas Gáborral vitázva hivatkozik Bodnár egyik bátor cikkére, Bodnár szavait fordítva Szarvas és Volf ellen.⁵⁵ Esméi, elvei közül jónéhányának a közvetlen rokonságát (pl. a kozmopolitizmust, a pesszimizmust, a kritika és filozófia viszonyát illetőeknek) nem nehéz Reviczky, Palágyi Menyhért és főképpen Komjáthy írásaiban fölfedezni.

Tévedések és helyes felismerések, haladó és retrográd eszmék váltakoznak Bodnárnak a Magyar Szemlében és Havi Szemlében írt cikkeiben. Szubjektív becsületességében azonban nincs okunk és jogunk kételkedni. Aki olyan keserű szatírával tud írni a proletároknak maltthusianizmust prédikáló háziúrról, a magyar dzsentri társaság műveletlenségéről, a magyar állam korrupszágáról, a szabadságharc alatt Béccsel paktáló arisztokrata származású papról,

⁵³ Irod. tört. közl. 1908. 1.

⁵⁴ Irodalom 1886. 2. sz. 6.

⁵⁵ M. Nyelvőr 1876. 360.

akit a néppel kapcsolatban csak a párbér érdekel, s aki annyi meleg szeretettel szól a magára-hagyott parasztságról, szolidaritással a városi szegénységről, annak szándékai tisztaságát nincs okunk kétségbevonni. A teoriává fogalmazott világnézet azonban igen gyakran torzító tükrökre a társadalommal szemben elfoglalt érzelmi, személyes, emberi magatartásnak: teoria és magatartás nem mindig fedik egymást. Ez azonosság hiányának lehetősége mindenekelőtt az oly sok különféle hatást magábafofadó, de — ereje híján — teljesen önmagába nem olvasztó egyéniség esetében nagy, mint Bodnár. Elméleti írásainál többet mond e legszemélyesebb, tevékenységre sarkaló magatartásáról az Assomoireról írt bírálatának befejező mondata; bár nem lelkesedik a naturalizmusért, megérzi, megérti s azonosítja magát Zola emberi magatartásával: »... az egész a való rendkívüli ismeretével van írva... Aki e sötét, szennyes histórián keresztül vergődik, a rútnek művészi feldolgozását élvezhette, melynek legközelebbi erkölcsi tanulsága kifogástalan: de egy kissé távolabb menvén egy fontos főtanulság következik belőle, az hogy a szegénység a legnagyobb szerencsétlenség és csak a jómódúak lehetnek holdogok.«⁶⁶ A legnagyobb szerencsétlenség a szegénység — ez ellen a szerencsétlenség ellen küzd végső soron Bodnár.

A két folyóirat kritikai-elméleti részének a szerkesztő mellett Haraszti Gyula, Acsády Ignác, Rakodczay Pál és Pasteiner Gyula legnevesebb szerzői. Esztétikai felfogásuk természetesen sok kérdésben eltér a szerkesztőtől, de valamennyien a liberális polgári felfogás különböző árnyalatainak képviselői. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a magyar művelődést sokkal szorosabban kell a nyugat polgári kultúrájával összefűzni. Hogy a kritikának mindenkor határozott (persze polgári) filozófiai, világnézeti alappal kell rendelkeznie s végül, hogy a magyar kultúrának polgári jellegűnek kell lennie. Acsády a magyar polgári dráma mellett száll síkra⁶⁷, Pasteiner a naturalizmus kérdéseit elemzi cikksorozatban,⁶⁸ elvetve a tárgy »természethű« ábrázolását, Bacon felfogását fogadva el: »Homo additus naturae« — a valóság a művész egyéniségén és szemléletén átszűrve. Haraszti kora modern pszichológiájának és szociológiájának eszközeivel boncolgatja Arany és Csokonai művészetét. Rakodczay állandóan támadja a hivatalos, általánosságokban maradó, konvencionális-formális szabályok alapján ítélező kritikát, a hagyományos patetikus-modoros játékmódot; pszichológiai hűséget követel, s részletekbemenő, pontos elemzést. Éberen figyel a nyugati színjátszást és dramaturgiát és sürgeti a nyugati színjátszás értékeinek hazai felhasználását. Hosszú lelkes ismertetésekben foglal állást pl. a meiningeniek bátor kísérletei mellett s védi őket a Budapesti Szemle és Pester Lloyd támadása és kicsfnylése ellen.⁶⁹ Rakodczay munkásságának jelentősége azonban sokkal nagyobb annál, semhogy e dolgozat keretében érdemlegesen szólhassunk róla. A hagyományokban meglehetősen szegény magyar dramaturgiának egyik sürgős feladata Rakodczay írásainak feldolgozása.

Nyugat felé tekintenek, de emiatt nem lesznek hűtlenek nemzetükhöz nemzetük kultúrájához. Acsády például a kor felszínesen, hitetlenül játszó színészeitől éppen Arany és főképpen Gyulai Katona-tanulmányainak és egyéb dramaturgiai munkáinak ismeretét kéri számon.⁶⁰ Haraszti pedig éppen azért dicséri Aranyt, mert a magyar karaktert világirodalmi nívón ábrázolta és mutatta meg a világnak.

Mellettük alkalomadtán, néhány jóval kisebb kultúrájú, látókörű és judiciumú kritikus is helyet kap a két folyóiratban. Irmei Ferenc Gobineau Renaissance-áról ír lelkesen, Darwin mellé emelve s a történetírás forradalmáraként magasztalva a szerzőt, nem látván meg, hogy a darvinizmus retrográd eltorzításáról van szó s az újítás csupán formai újítás. A debreceni

⁶⁶ H. Sz. 1879. 219.

⁶⁷ H. Sz. 1879. 292. és 167.

⁶⁸ H. Sz. 1879. 113.

⁶⁹ M. Sz. 521.

⁶⁰ H. Sz. 1879. 292. és 167.

⁶¹ H. Sz. 1879.

Déliab szerkesztője, Dengi János pedig Dalmadyról szólva azt fejtegeti, hogy a házáséletnek milyen káros, íhletapasztó hatása van a költészetre.⁶²

A két folyóirat kritikai cikkeiben mutakozó — ha még oly laza — egységnek az eredeti szépirodalmi munkákban semmi nyoma nincsen. Neves, de csak közepes, vagy mégcsak nem is közepes írók gyengécske munkái ezek az írások.

Dalmady Győző ebédutáni unaloműzésből, pipatőriumai szórakozásként fabrikált lapos érzelmeket és elnyűtt bölcseségeket éneklő versei, melyeknek költőiségét néhány finomkodó nyelvújítási szó s néhány népszínműves vadvirág biztosítja, jelentik ez írások átlagszintjét. Beniczkynének⁶⁴ az északnémet polgárság életét rajzoló novellája az írónő megszokott szintje fölé emelkedik valamelyest, dicsérve be nem vallott forrásának, a Soll und Haben-nak, ha talán nem is mély, de elvitathatatlan művészi értékeit. Bodon József⁶⁵ egy örökség történetét mondja el a szokásos népszínműves recept szerint, s bizony nem tartozik szerzője szerencsésebb alkotásai közé Abonyi Lajosnak⁶⁶ hosszú vagy inkább hosszadalmas elbeszélése sem, amely az ijedékeny zsidó szatócstól, az agyafurt cigányokon át a mulatós falusi bíróság s az akkurátus törvényszéki hajdúig a népszínmű jónéhány figuráját sorakoztatja föl az érdekesség, s főképpen az elmaradhatatlan humor biztosítása céljából.

Ábrányi Emil és Ábrányi Kornél, Gáspár Imre és Jakab Ödön néhány versét már a két folyóirat java írásai közé kell számítanunk. Ábrányi Kornél⁶⁷ romantikus balladákat ír, amelyekben az Arany-balladák reminiscenciái, heinés szatíra és ironia keverednek bürgeri rémségekkel és Victor Hugo-i páthosszal. Ábrányi Emil⁶⁸ exotikus, spanyol tárgyú románcokat ír, operaszínpadi érzelmekkel és történettel, olyan virtuóz bonyolítással, amely már inkább mutatóvány, mint vers. Jakab Ödön a Tengerihántás mását, utánzatát adja Tuba Lidi című népies balladájában.⁶⁹

A lap írógárdája mint az eddigiekből látható a Petőfi Társaságba tömörült szerzőkből tevődik össze s ugyanúgy jellemző az egység hiánya ez írógárdára is, mint magára a Társaságra.

Mindezen írások sivár reménytelenségéből üdítő oázisként emelkedik ki Petelei Istvánnak Árva Lotti című finom hangulatú novellája. Tárgy és stílus egyaránt Petelei legjellegzetesebb írásai közé sorolják. A szfn, mint legtöbbször, itt is a kisváros. Árva Lottit, a mohó vágyakozással az »igazi« úri, a dzsentri élet után sóvárgó polgárlánykát elcsábítja a vidék garázdá nagyvérű dzsentri hősszerelmese s természetesen minden további nélkül sorsára hagyja. Lotti, szülei elhalván, pártában marad és eszelős makacssággal ragaszkodik rögeszmévé vált öncsaló vigaszához : vissza fog térni a csábító. És csakugyan visszatér : évek múlva egy vásáros napon részegen, csupán azért, hogy tivornyázó társainak mulatságot szerezzen, hogy kedvükre kacagjanak a szerencsétlen vénlány hibbant hűségén.

Keserű vád és elégikus nosztalgia rezgi át az egész novellát : vád azok ellen az erők ellen, amelyek szétrombolják a kisváros polgárának egykor idilli szépségű, csöndes, meghitt életét s nosztalgia — e talán valaha is csak az író álmaiban létező — tisztos, nyugalmas, szép élet után.

Prózában írt ballada vagy még inkább szomorú románc benyomását kelti ez a novella. Az író közvetlenül csak az utolsó mozzanatot, a részeg gavallér visszatérését rajzolja, a többbit az előtörténetet részint maga a vénlány mondja el a vásár hajnalán öreg vak szolgájának

⁶² H. Sz. 1880. 50.

⁶³ H. Sz. 1878. 72.

⁶⁴ M. Sz. 1881. 201.

⁶⁵ H. Sz. 1880. 100.

⁶⁶ M. Sz. 1881. 50.

⁶⁷ H. Sz. 1879. 53.

⁶⁸ H. Sz. 1879. 50.

⁶⁹ H. Sz. 1879. 53.

⁶⁹ Sz. 179 H. Sz. 1879. 53.

a vásáros szekerek zörgésétől nem tudván aludni. Halk recitálás, hosszú-hosszú mondatok, de nem szónokias körmondatok, nem alárendelő mondatok, csupa mellérendelés és csupa kijelentő mondat ; kötőszó alig akad, írásjel annál több. Kevés íronál fordul elő annyi és annyi-féle írásjel, mint ebben a novellában. Nem valamiféle dikció biztosítása a feladatuk, hanem az emlékezés meg-megakadásának, újrendülésének hullámzó intenzitásának a jelzése. Az emlékezés szála fűzi össze az egyes momentumokat, nem az események logikája. Ezért nincs szükség kötőszóra, alárendelésre, ezért a csupa kijelentőmondat. Az emlékek végtelen leltára : ruhák, szalagok, helyeztek, vágyak, remények emlékei. A hallgató — az olvasó — nem tudja pontosan : vajjon az emlékezés, hangulata szüli-e ezt a különös leltárt, vagy ez a sajátos leltár az emlékezés különös hangulatát, vajjon a tárgyak, események emlékképei merülnek-e fel az elbeszélő lelkében, vagy a hozzájuk fűződő hangulatok.

Valójában azonban ezek az események és emlékek nagyobbrészt öncsaló illúziók csupán. Kítűnően megéreztetni ezt az író : az egyes emlékek mindúntalan fonákul ellentmondanak egymásnak tényeikben, de a mesélő vénlány észre sem veszi ezt. Fokozza ezt a fonákra-állítást az ügyefogyott vak szolgáló ügyetlen szekundálása, a környezet finoman érzékeltetett szűkös, nyomorúságos volta s mindenekelőtt a befejező mozzanat torz kegyetlensége : álommmá szépített gavallér részeg visszatérése. —

Ezekhez az eredeti szépirodalmi munkákhoz csatlakozik néhány fordítás. Legjelentősebb köztük Vigny Eloa-ja⁷¹ Hegedűs István fordításában s néhány költemény Swinburnetől⁷² és egy Lamartine-fordítás.⁷³ Vignyt bizonyára pesszimizmusa, Swinburnet pedig, akiről szabadságszeretetét és szabadelvűségét magasztaló, angolból fordított tanulmány is jelenik meg a Magyar Szemlemben, liberális magatartása, újtókedve tehetné rokonszenvenessé a szerkesztő előtt : a forradalom minisztere, Lamartine iránt érzett rokonszeve pedig aligha szorol külön magyarázatra.

6.

1882-ben Rudnyánszky veszi át a Magyar Szemle szerkesztését. Rendkívül ügyes szerkesztőnek látszik : kitűnő írógárdát ígér :⁷⁴ Mikszáth, Tolnai, Kiss József, a két Ábrányi, Reviczky, Komjáthy, Kaas, Asbóth, a Pálágyiak, Petelei, Gozdsu stb. stb. s az első szám valóban gazdag, friss és érdekes : novella Mikszáthtól és Tolnaitól, vers Kiss Józseftől, és Ábrányi Emiltől, Zola-bírálat Reviczkytól, Gyulai- és Gregus-kritika anonim szerzőtől és publicisztikai cikk Korodától. A lapot azonban nem tudta megmenteni, mindössze csak ezt az egyetlen számot szerkeszthette és ezzel a lap meg is szűnt. Ez a szám tehát már nem esik igazában a két folyóirat Bodnár megszabta irányába, s így nem is kell tekintetbe vennünk, amikor a két lap mérlegét felállítjuk.

Bodnár két folyóirata elsősorban kritikai-elméleti célokat tűzött maga elé : a magyar liberális polgárság ideológiájának megteremtését. A két lap köré csoportosuló liberális szerzők centrális kérdése (Bekszics szavával élve) : reform, vagy forradalom. A magyar társadalom polgári átalakulását, polgári reformokat sürgettek, de a forradalmat határozottan elutasították s reformokkal igyekeztek megelőzni és meggátolni azt. A Tisza Kálmán-féle nemesi szabadelvűséggel szemben polgári liberalizmust sürgettek, a nemesség elsőbbsége helyébe polgári vezetést. Mindkét lap megbűkött s bukásuk éppolyan szükségszerű volt, mint öt évvel később a náluk jóval radikálisabb Új Nemzedéké. A magyar polgárságnak ugyanis ezekben az évtizedekben még sem a mérsékeltliberális, sem a radikális szárnya nem volt olyan erős, hogy egységes hadsorra álljon követeléseivel kivívására, céljai megvalósítására. Ezért nem tudott sem írógárdát, sem olvasóközönséget teremteni e két folyóirat. Mindazonáltal nem csupán

⁷¹ M. Sz. 1881. 2

⁷² M. Sz. 1881. 14

⁷³ H. Sz. 1880. 286.

⁷⁴ M. Sz. 1882. jan. borítólapp.

kísérőjelenségei voltak e folyóiratok, hanem szorgalmas munkálói is a magyar közép- és kis-polgárság magakeresésének és magáratalálásának s így haladó és retrográd — de mindenképpen a magyar polgárságra e korban jellemző — törekvésekkel, hozzájárultak ahhoz, ha még oly távolról is, hogy egy negyedszázad múlva a polgárság a Nyugat megjelenésével végre ténylegesen kezébe vehette a magyar szellemi-irodalmi élet fejlődésének irányítását, meghatározását.⁷⁵

⁷⁵ A címben említett harmadik folyóiratnak, az Új Nemzedéknek elemzése a dolgozat második felében kerül sorra.